

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Docent *Ulf Beijbom*, Växjö: Svensk etnicitet i Amerika och Australien. Några iakttagelser från den svenska utvandringens vanligaste respektive mest perifera mål 1846–1930 33
- Swedish ethnicity in North America and Australia. Some observations regarding the most common and the most peripheral destinations of the swedish emigration 1846–1930 55

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Fil. kand. *Barbro Blehr*, Stockholm: Mat och identitet 58

KORTA BOKNOTISER

- Anna Kinell–Marita Malmborg: Korgmakeri i Örkelljungabygden 63
- I samhällets utkanter: Om tattare i Sverige. Utg. av Ingvar Svanberg 64

RIG · ÅRGÅNG 71 · HÄFTE 2

1988

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Generaldirektör *Gunnar Petri*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Nils-Arvid Bringéus*

Docent *Mats Hellspong*, Rigs redaktör

Docent *Elisabet Hidemark*

Intendent *Hans Medelius*

Ansvarig utgivare: Docent *Elisabet Hidemark*

Redaktionens adress: Docent *Mats Hellspong*, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Telefon 08/22 41 20

Års- och prenumerationsavgift för 1988 80:—

Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1988

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Svensk etnicitet i Amerika och Australien

Några iakttagelser från den svenska utvandringens vanligaste respektive mest perifera mål 1846–1930

Av Ulf Beijbom

Flertalet migrationsforskare är överens om svårigheten att precisera begreppet etnicitet. Den amerikanske forskaren William Petersen menar t. ex. att istället för etnisk grupp borde man tala om "subnation" när man försöker beskriva en nationell invandrarpopulation. De svenska immigranterna i USA och Kanada tycks uppfylla flertalet av de kriterier som brukar ställas på begreppet etnisk grupp. De talade samma språk, var genetiskt sett relativt homogena, omfattade samma religion, hade aldrig utsatts för nationella slitningar och hade präglats av likartade sociala och kulturella normer. Som Nathan Glazier och Daniel Moynihan påpekat, kan man emellertid också påstå att den ytligt sett okomplicerade svenskamerikanska subnationen sönderföll i delar präglade av olika dialekter, skillnader mellan statskyrkofolk och väckelsereligiösa, storstads- och landsbygdsemigranter, högreståndsutvandrare och proletärer o.s.v. Samtidigt kan man fråga sig om de talrika finlandssvenska emigranterna skall räknas som svenskamerikaner eller om de utgör en egen etnisk identitet. Vi stöter alltså på en rad svårigheter när vi skall applicera begreppet etnicitet på en invandrarpopulation. Svårigheterna orsakas främst av att olika forskare i det

synnerligen interdisciplinära etnicitetsstudiet avser olika saker när de talar om etnicitet bland invandrare.

Vad var det som konstituerade den svenskamerikanska etniciteten, i det följande ibland kallad svenskamerikanismen enligt ett språkbruk som mer avser det intellektuella innehållet än den praktiska funktionen? Bland immigranterna och deras uppväxande barn var svenska språket det mest påtagliga föreningsbandet. Iakttagelser från emigrationsepoken språkligt sett uppluckrade slutskede och nutiden visar emellertid att svenskamerikanismen också frodades i engelsk språkdräkt. Vore det inte så skulle det senaste decenniets etniska renässans ha varit svårförklarlig. Hur stora motsättningarna mellan de svenskamerikanska kyrkorna än var kan man inte komma ifrån det religiösa arvet som en betydelsefull länk mellan svenska invandrare, kanske viktigare än språket. Iakttagelser rörande blandäktenskap visar t. ex. att svenskar mycket sällan ingick "intermarriage" med icke-protestanter.

Flertalet utvandrare hade gått igenom svensk folkskola vilket, hur bristfällig den än kunde vara, resulterade i en rad gemensamma värderingar av religiös, etnisk, patriotisk och kulturell art. Svens-

ken stod på en bräcklig men ensartad bildningsgrund när han eller hon mötte invandrarlandet. Den patriotism som i nationalstaternas tidevarv gjorde sig märkbar bland norrmän, tyskar och irländare var relativt svag i den svenska utvandrargruppen. Den vanligaste emigranten hade få erfarenheter av romantisk nationalism, Sverige som statsbildning hade aldrig ifrågasatts, det sista kriget låg inbäddat i historiens dunkel. När patriotiska känslor ventilerades gällde de hellre hembygden än Moder Svea. Det är svårt att upptäcka ett rikt och differentierat kulturarv bland vanliga svenska emigranter. Den svenska landsbygdkulturen med hemslöjd, maträtter, folkmusik, sånger, sagor och sägner hade börjat utforskas när massemigrationen kom igång. Folkkulturens anseende stod emellertid fortfarande lågt hos den agrarbefolkning som emigranternas massa kom från. Det skulle ännu dröja innan Artur Hazelius och andra etnologer lyckats höja folk-kulturens status. De lantbrukarbarn och lantarbetare som deltog i emigrationen var dessutom för unga och okunniga för att föra med sig annat än några praktiska elementa av landsbygdkulturen som dessutom oftast befanns omöjliga att omsätta i de stadsbygder där så många hamnade. I de agrara invandrarbygderna måste den kulturella persistensen ha främjats av emigrationstraditioner som återspeglade härader och socknar i Svensk-Amerika. Men detta hindrade inte att sammansmältningen med anglo-amerikanska kulturmönster påbörjades omedelbart efter invandringen och genomfördes långt före språkövergången som ju kunde ta generationer. Av sådana anledningar transplanterades få svenska kulturelement till Amerika. De svenska

maträtter amerikanen tror sig finna på "the Swedish smorgasbord", är i allmänhet efterrekonstruktioner, vilket också gäller den hemslöjd som numera omhuldas i Lindsborg, Bishop Hill, Chisago County och andra typiska svenskbygder. Den svenska folkmusiken har mestadels blommat upp efter emigrationen och då blivit en konstprodukt för professionella utövare. Intendent Lena Andersson Palmqvists undersökningar av byggnadsstilar i några typiska svenskbygder i Minnesota har visat att de svenska influenserna, trots gedigna hantverkstraditioner, dels var obetydliga, dels snabbt gick upp i det amerikanska.

Det svenskamerikanska kultur- och nöjeslivet hämtade mycket litet från emigranterna i gemen utan producerades av städernas föreningsfolk, ofta bildade högreståndsemigranter. Vishäften och lustspelstexter var tvivelsutan folkliga i tonen, vilket inte hindrar att de mestadels framstår som konstprodukter i stil med Olle i Skratthults "Värmlänningarna", och de hade komponerats och tryckts av bildade emigranter som bokhandlare Anders Löfgren på Dalkullans bokförlag i Chicago. Dessutom var den musikaliska sättningen till de svenska sångerna starkt präglad av amerikansk folkmusik. Också den svenskamerikanska körsången, vilken brukar framhållas som ett särskilt starkt band mellan Amerikas svenskar, anknöt till det akademiska och borgerliga Sverige med dess punschdoftande manskörstradition. Det är ingen tillfällighet att Gunnar Wennerberg står staty i den park i Minneapolis där svenskamerikanernas största folkfest firas.

Om man nu vill påstå att flertalet svenska emigranter var så gott som urarva på den nordiska bondekultur som

brukar anses vara ett viktigt element i "the Swedish heritage", går det samtidigt inte att förneka att den borgerligt inspirerade fin- och nöjeskultur som odlades i städernas föreningsliv och med hjälp av tryckalster, grammofonskivor och kringresande underhållare spreds över hela Svensk-Amerika, blev betydelsefull för den svenskamerikanska etniciteten.¹

Agrara och urbana svenskbygder

Etnisk medvetenhet och invandrarenklaver befrämjas av utvandring i grupp, något så när jämn könsfördelning bland emigranterna samt "orörda" invandrarområden, där en nationell invandrargrupp lätt kan göra sig gällande. Sådana förutsättningar fanns när svenskarna började kolonisera den bördiga prärien sydöst om Rock Rivers inflöde i Mississippi i norra Illinois eller indianlandet i St

Croixflodens dalgång i Minnesota. I dessa två urceller för det agrara Svensk-Amerika utgjorde svenskarna den första större emigrantströmmen från Europa. Deras yxor och plogar besegrade vildmarken och de grundade okomplicerade samhällen med bönhuset som kommuncentrum. Familjeinflyttningen dominerade och man hade som Karl Oskar och Kristina utvandrat i stora sällskap, där de flesta kom från en och samma hembygd. I stor utsträckning förblev emigranterna i det näringsfång de fötts till, de utvandrade för att bli farmare vilket gjorde deras emigration till en exodus utan återvändo. Genom denna typiska pionjäremigration skapades under ett halvt sekel de klassiska svenskbygderna i skogarnas, sjöarnas och präriernas Mellanväster. I homesteadregionen uppstod det moderneringens Svensk-Amerika som långt före Vilhelm Mobergs utvandrarroman ansågs synonymt med utvandring från Sverige.

De tre kriterierna för uppkomsten av svenskbygder och etnisk kollektivkänsla förelåg också i städerna och industrisamhällena, d.v.s. Amerikas efter inbördeskriget starkaste invandarmagneter. 1910, när antalet svenska invandrare nådde rekordsiffran 665 000, var 61 % av folkgruppen skriven i urbana områden och enligt 1930 års folkräkning närmade sig andelen 69 % av 595 000 svenska emigranter. Dessa siffror indikerar att svenskarna tillhörde Amerikas mest urbaniserade invandrargrupper.² Städernas dragningskraft gjorde sig särskilt gäl-

¹ Begreppet etnicitet och dess tillämpning inom migrationsforskningen diskuteras i essaysamlingen *Ethnicity. Theory and Experience*, redigerad av Nathan Glazier och Daniel P. Moynihan. Cambridge, Mass., 1975. Redaktörerna framhåller etnicitetsbegreppets modernitet inom den amerikanska forskarvärlden där det slog igenom först på 1970-talet. Etnicitetsforskningens ungdom och experimentella karaktär har lett till stor begreppsförvirring. Ofta är det lättare att säga vad "ethnicity" inte är än vad det står för i den eller den arbetshypotesen. Förvirringen har inte blivit mindre av etnicitetsstudiets interdisciplinära natur. Begreppet "ethnicity's" beroende av andra svårutredda migrationsbegrepp som assimilation, amerikanisering, pluralism och "melting pot" utreds i Harald J. Abramsons artikel "Assimilation and Pluralism" i *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*, redigerad av S. Thernstrom och Ann Orlov 1980. Immigration och etnicitet i teori och tillämpad forskning avhandlas i samma verk av William Petersen i artikeln "Concepts of Ethnicity" och Michael Novac i "Pluralism: A Humanistic Perspective". Medan den amerikanska forskningsarenan under 1970- och 1980-talen överflödat av etniska migrationsstudier har de svenska emigrationsforskarna endast i förbigående vidrört ämnet.

Lena A:son Palmqvist, *Building Traditions among Swedish Settlers in Rural Minnesota*. Nordiska museet, Emigrantinstitutet 1983.

² Ulf Beijbom, *Swedes in Chicago. A Demographic and Social Study of the 1846-1880 Immigration*. Växjö 1971, s. 11 f, Sture Lindmark, *Swedish America, 1914-1932. Studies in Ethnicity with Emphasis on Illinois and Minnesota*. Uppsala 1971, s. 28, 30.

lande från den svenska massemigrationens start 1869. De betydelsefullaste "svenskstäderna", som Worcester, MA, Jamestown, NY, Rockford, IL, eller Chicago och Minneapolis, mottog under nödarsemigrationen 1869–1871 de första stora kontingenterna svenska invandrare. Stadsenkaver grundades och man började tala om "Swede Towns". Bland USA:s många svenskstäder blev Chicagos den utan jämförelse största, vilket framgår av att var tionde svensk emigrant från 1880-talets slut bodde i det industriella invandrarcentrumet vid Lake Michigan. USA:s Swede Towns och i synnerhet Chicagos var från denna tid ett med de agrara svenskbygderna likvärdigt begrepp.³

Också i städernas Amerika utbildades migrationstraditioner som sammanlänkade t.ex. järnbrukens Bergslagen och lerindustrins Höganäs med Worcester, hemindustrins och möbeltillverkningens Västergötland och Småland med Jamestown och Rockford eller träindustrins Norrland med Duluth i Minnesota och Tacoma i staten Washington. Kartläggningen av den äldsta chicagokoloniens rekryteringsområden pekade också på ett personligt och yrkesmässigt samband som bl. a. gjorde norra Kalmar län överrepresenterat.⁴ I Amerikas Swede Towns tillhörde svenskarna de tidigaste icke-amerikanska inflyttarna. De kom i ett läge då en nationell invandrargrupp snabbt kunde präglade ett bostadsområde

eller näringsfång. Liksom i homesteadområdet anlände pionjärerna i familjecentrerade sällskap som utgått från samma bygd och det var naturligt att skaffa bostäder i varandras närhet, kanske i samma lägenhet eller ungarshotell. Liksom svenskbygden blev Swede Town ett nationellt kraftcentrum som drog till sig fler svenskar. Denna etniska "pull" hjälpte till att öka utvandringen från hembygden dit otaliga amerikabrev adresserades. Hur främmande och osund stadsmiljön än tedde sig för f. d. jordbrukare skapades på detta sätt kedjeemigrationer mellan Sveriges landsbygd och städernas Amerika. Emigration och urbanisering blev samma sak.

Chicagos Swede Town

Chicagos Swede Town är vårt bästa exempel på svensk stadsbosättning i Amerika. Den svenska närvaron strax norr om Chicagofloden kan härledas till hösten 1846 då 27 utvandrare från den mellan-svenska landsbygden avbröt emigrationen till Bishop Hill. Den tidigaste mycket blygsamma inflyttningen av svenskar till Chicago skedde parallellt med den religiösa grupputvandringen till västra Illinois och kulminerade under den första emigrationstoppen 1853–1854. Då hade en episkopal och en luthersk kyrka grundats i det äldsta Swede Town och de fungerade som koloniceentra under år av sjukdom och arbetslöshet. Fram till nödarsemigrationens start differentierades det religiösa utbudet till att omfatta flertalet bland svenska emigranter verksamma samfund, samtidigt som de första klubbarna och svenskspråkiga tidningarna startades. Svenskkolonin utvecklades också ekonomiskt så att arbets-

³ Ulf Beijbom, *Swedes in Chicago*, s. 12.

⁴ Ulf Beijbom, *Swedes in Chicago*, s. 144–159, Hans Norman, *Från Bergslagen till Nordamerika*. Studier i migrationsmönster, social rörlighet och demografisk struktur med utgångspunkt från Örebro län 1851–1915. Uppsala 1974, s. 237–242.

marknaden utvidgades till alltfler kvalificerade sysselsättningar och ett etniskt affärscentrum uppstod i Swede Town.

Efter nödårsemigrationen 1869–1871 kan Chicagos Swede Town betraktas som Svensk-Amerikas urbana centrum med stor variation av organisationer, tidningar, affärer, restauranger, agenturer och samlingslokaler. Enklaven växte snabbt under massemigrationens 1880-tal och hade ca 11 000 svenskfödda invånare 1884. Vid denna tid var Swede Town i viss mån självförsörjande på arbetstillfällena. En stor del av enklavens företag drevs nämligen av svenskar för svenskar och rekryterade dessutom svensk personal. En sådan självgenererande arbetsmarknad är typisk för den stora invandrerarenklaven och blev särskilt märkbar bland USA:s urbana invandrargrupper, som irländare, italienare, tyskar och judar. Fenomenet påträffas också i Invandrar-Sverige, fast här kan man naturligtvis inte tala om enklaver av Swede Towns format.

Trots en väldig genomströmning av emigranter på väg till homesteadområdet präglades Chicagos Swede Town av personer som bott många år i staden och ofta vistats där i decennier. Denna kärntrupp var liksom de agrara immigranterna bunden av arbete, familj och investeringar och därför obenägen att flytta. Därmed skapades de statiska samhällsförhållanden som är en förutsättning för livskraftig etnicitet.⁵

⁵ Ulf Beijbom, *Swedes in Chicago*, s. 57–143. Jfr Oscar Handlin, *The Uprooted. The Epic Story of the Great Migration that Made the American People*. Boston 1951. Chicagos invandrargrupper som etniska kraftcentra och ingredienser i smältdegeln beskrivs i de av Peter d'A Jones och Melvin G. Holli redigerade antologierna *Ethnic Frontier* (1977) och *Ethnic Chicago* (1981).

Kvinnornas betydelse för etniciteten

Både i gamla och nya världen erbjöd staden en lång rad arbetstillfällen för kvinnor. Kvinnliga immigranter drogs i synnerhet till de välbeställda stadshushållen, där svenskt tjänstefolk stod högt i kurs – 76 % av den kvinnliga arbetskraften bland svenskar rubricerades i 1900 års census som *domestic and personal service*. I andra hand lockades de till arbeten i syateljéer (11 % enligt 1900 års census), olika industriella tempoarbeten eller okvalificerade sysselsättningar inom handel och servicenäringar.⁶ F. d. kvinnliga lantarbetare hade inte svårt att överge mjölkpallen när de nåddes av ryktet om välbetalda arbeten och generösa ledigheter i de amerikanska städerna. Stadens dragningskraft på kvinnor utjämnade den mansdominerade könsfördelningen bland svenska emigranter så att t. o. m. kvinnoöverskott uppstod. Den särskilt i Chicagos svenskkoloni goda tillgången på flickor i 19–30-årsåldern skapade idealiska förutsättningar för bildandet av etniskt homogena familjer, vilket påtagligt höjde den etniska kvaliteten och stärkte svenskenklavens bofasta kärntrupp. Sådana förhållanden, som bjärt avvek från kvinnounderskottet i de agrara svenskbygderna, är sannolikt den viktigaste icke-ekonomiska förklaringen till de urbana svenskområdenas livskraft och försvagar ytterligare Robert E. Parks och andra assimilationsteoretikers idéer om storstaden som "the American melting pot par excellence".⁷

⁶ *Reports of The Immigration Commission*. Vol. 1. Reprint edition by Arno Press, Inc., New York 1970, s. 821–838.

⁷ Ulf Beijbom, *Swedes in Chicago*, s. 119–121, Hans Norman, "Swedes in North America". I Harald Runblom–Hans Norman, *From Sweden to America. A History of the Migration*. Uppsala 1976, s. 228–290, särskilt s. 279–282, Robert E. Park, *Race and Culture*. Free Press Paperback 1964.

Stadens roll för smältdegelsteorin berodde bl. a. på att den ansågs befrämja äktenskap mellan olika nationaliteter. Sådana *intermarriages* brukar i regel bryta ned åtminstone den ena äktenskapspartnerns förmåga att bära med sig hemlandets språk och mentalitet, något som de svenska exemplen från Australien tydligt visar. Enligt den svenska emigrationsforskningens iakttagelser hörde *intermarriage* till ovanligheten i städerna under emigrationens första skede (6–10 % av gifta svenskar i Chicago) och fenomenet var ändå ovanligare på landsbygden. Intrycket av genetisk persistens understrykes om man betraktar förhållandena 1910 när Svensk-Amerika stod i sin blomning. Enligt beräkningar på detta års census hade 72 % av 753 000 andragenerationssvenskar bägge föräldrarna födda i Sverige. Blandäktenskapen hade till övervägande del ingåtts med andra skandinaver eller andra lutherska nordvästeuropeer.⁸

Församlingarna och föreningarna – två former för organiserad etnicitet

Etnicitetsforskare som schweizaren R Braun har framhållit stadsinvandrarnas benägenhet att sluta sig samman i föreningar och andra nationella organisationer. Tesen underbyggs av iakttagelserna på svenskar i Amerika. Som nämnts grundades kyrkliga församlingar med sociala uppgifter under den svenska chicagokolonins tidigaste period som i det avseendet inte skilde sig från utvecklingen i

de agrara svenskbygderna. Särskilt inflytelserik blev den lutherska församlingen som ingick i det finmaskiga kontaktnät som den 1860 grundade Augustanasynoden spände upp mellan agrara och urbana svenskenklaver. Det var dock icke kyrkan utan den världsliga föreningen som blev typisk för stadsmiljön.

Redan 1836 bildades en förening bland svenskarna i New York City och 1857 grundades den första livskraftiga svenskföreningen i Chicago. Trots sin karaktär av kontaktpunkt för bildade och framgångsrika män fick sällskapet Svea hundratals mer eller mindre exklusiva efterföljare och vid 1800-talets slut erbjöd den svenskamerikanska föreningsvärlden plattformar för de mest skiftande intressen och idéer. I och med att man byggde upp försäkringskassor för medlemmarna kom föreningarna in på den sociala sektor som visat sig så framgångsrik för kyrkorna. Däremot avstod man från att starta svenskskolor som komplement till amerikanska folkskolan. Etnisk fostran av invandrarbarnen fortsatte att vara en kyrklig specialitet som i städerna drog många föreningsmedlemmar till församlingarna. Augustanas och de frälsningskrävande kyrkornas negativa attityd till föreningar försvårade dock det dubbla medlemskap som i många fall varit naturligt.

Med det sociala skyddsnätet och det etniska umgänget som bas utvecklades med början i 1880-talets Chicago nationella ordenssällskap med loger i svenskstäderna landet runt. Denna utveckling från individuell förening till nationella organisationer hade paralleller bland andra invandrargrupper, t ex polackerna.

Det är tyvärr omöjligt att få exakt kunskap om hur många svenskar som drogs till ordenssällskapen eller till tusentalet

⁸ Hans Norman, *From Sweden to America*, s. 269–271, 273, Ulf Beijbom, *Swedens in Chicago*, s. 136 f, Sture Lindmark, *Swedish America*, s. 9, Helge Nelson, *The Swedes and the Swedish Settlements in North America*. Lund 1943, s. 51.

Fig. 1. Musikkåren i Smolan, Kansas, omkring sekelskiftet 1900.

fristående föreningar. En trovärdig uppskattning är att 115 000 invandrare och invandrabarn vid emigrationsepokens slut tillhörde någon profan svenskorganisation, vilket skulle motsvara 7% av första och andra generationens svenskamerikaner år 1930. Samtidigt var minst 365 000 skrivna hos de stora svenskamerikanska samfundet. På grundval av sådana uppgifter kommer vi fram till att knappt en tredjedel av emigranterna och deras barn var etniskt organiserade vid emigrationsepokens slut. Om man tar fasta på att såväl föreningarnas som församlingarnas statistik i regel avsåg vuxna och räknar bort svenskamerikaner under 20 år stiger andelen för etniskt organiserade till strax under hälften, vilket fram-

står som en imponerande andel.⁹

Det är svårt att påstå något om de etniskt oorganiserade svenskamerikanerna. Var de likgiltiga för nationella känslor och gemenskap med landsmän, hindrades de av arbetet eller ideologiska anknytningar, fanns sociala hinder eller bodde de i på svenskar uttunnade områden? Kanske höll de sig borta från organisationerna pga sparsamhet och dålig ekonomi – utskylderna i kyrka och klubb uppfattades ofta som betungande – eller fick de sitt lystmäte av etniska kontakter

⁹ Sture Lindmark, *Swedish America*, s. 28, 304–312, Edward R. Kantowicz, "Polish Chicago: Survival Through Solidarity". I. Melvin G. Holli, Peter d'A Jones (editors), *The Ethnic Frontier. Essays in the History of Group Survival in Chicago and the Midwest*. Grand Rapids, Mich., 1977, s. 179–209, särskilt s. 189 f.

genom de svenskamerikanska tidningarna eller i vardagligt umgänge med landsmän på arbetsplatsen och i familjen? Det sistnämnda torde ligga sanningen närmast, men vi får inte utesluta att snabb amerikanisering bland mycket unga emigranter främjades av tex bosättning utanför svenskdistrikten med uppluckrade kunskaper i modersmålet och intermarriage som följd. Till denna kategori av människor som genom dålig skolunderbyggnad och avbrutna kontakter med hembygden gled bort från svenskheten kan vi säkert räkna var femte svensk invandrare. De återstående ca 30 procenten av etniskt oorganiserade torde dock hållit en eller flera av den svenskamerikanska gemenskapskedjans länkar i sin hand, sannolikt mest genom vardaglig samvaro med familjemedlemmar, vänner och arbetskamrater eller som konsumenter av det etniska affärs- och nöjeslivet.

Dualismen i Svensk-Amerika

Augustanaförsamlingarna, svenskamerikanska missionsförbundet (grundat 1885), metodisternas och baptisternas "svenska konferenser" och andra samfund anpassade sig skickligt till invandrarernas språk och sedvänjor och etablerade sig därmed som etniska organisationer. För emigranternas massa var sannolikt det religiösa livet av sekundär betydelse jämfört med det sociala kontaktnätet en svensk kyrka kunde erbjuda. Särskilt lätt var det för icke-frälsningskrävande samfund som Augustana att inmuta de rekryteringsmöjligheter som på detta sätt erbjöd sig. De hyperevangeliska kyrkorna kom efter, men för sent och inte tillräckligt övertygande för att hota Augustanasynodens ställning som ledande svensk-

amerikansk organisation.¹⁰ Den svenskhet med lutherska förtecken som "folkkyrkan" Augustana stod för, lämpade sig särskilt väl i farmarbygderna där känslorna för "fädernas kyrka" var starka. Därför kunde den kyrkliga dominansen bli i det närmaste total på många håll i det agrara Svensk-Amerika. I städerna upplevdes däremot den kyrkligt orienterade etniciteten som både gammalmodig och stereotyp. Den radikale journalisten Isidor Kjellberg talade för många sekulariserade invandrare när han beskyllde de svenskamerikanska prästerna för att hindra landsmännen att lära sig engelska och därmed hålla kvar dem i ignorans och social stagnation.¹¹

De otaliga ensamstående ungdomar som emigrerat till städerna tillfredsställde hellre behovet av umgänge och nöjen under de mindre traditionsbundna former som föreningslivet erbjöd. Här sattes tonen av det stora antal intellektuella, ofta sk högreståndsemigranter, som drogs till städerna och för vilka det var naturligt att betrakta svenskförsamlingen som en murken kvarleva från "bond-Sverige". Även om sökandet efter etnisk gemenskap inte har mycket med utbildning och klasstillhörighet att göra tycks själva föreningsgrundandet ha varit en specialitet för högreståndsemigranter och de företagare och tjänstemän som börjat avancera i invandrarsamhället. Trots att pionjärföreningar som sällskapet Svea

¹⁰ Ulf Beijbom, "Emigrantkyrkan som sociokulturell organisation". I *Kyrkohistorisk årskrift 1972*, s. 173–187. När Augustanasynoden upphörde 1962 hade den 424 000 konfirmerade medlemmar fördelade på 1 269 församlingar (G. Everett Arden, *Augustana Heritage. History of the Augustana Lutheran Church*. Rock Island, Ill., 1963, s. 410).

¹¹ Ulf Beijbom, *Swedens in Chicago*, s. 300 f.

sög sin näring ur svenskens rotlöshet i storstaden, fick de en elitkaraktär som avskräckte vanliga emigranter. Den typiska föreningen i 1870-talets Swede Town var således en av medlemsavgifter och umgängeston segregerad manlig cirkel.

Kvinnorna gick länge lottlösa i den svensk-amerikanska föreningsvärlden och fick nöja sig med att associeras i stödande damklubbar. Inte så sällan tycks föreningarna ha haft ändamålet att främja föreningsledningarnas sociala ambitioner. Sällskapet Svea gav t ex sitt stöd åt en rad kommunalpolitiker och framstående affärsmän. Allteftersom det kyrkliga inflytandet minskade i USA:s Swede Towns såg föreningsledarna en möjlighet att bredda rekryteringsbasen och därmed förstärka positionen bland landsmännen. Detta blev påtagligt under den första massinvandringen kring 1870 då de sparsmakade herrklubbarna började kompletteras med sjuk- och begravningshjälpföreningar och ett mer folkligt programutbud. Föreningslivet som på 1850-talet börjat som en exklusivitet men i och med massemigrationen framträdde med folkligare ambitioner blev därmed en allvarlig konkurrent till kyrkorna. Från 1870-talet kan man tala om den andliga dualismen i Svensk-Amerika med ett laddat kraftfält spänt mellan kyrka och förening.¹²

Svenskameranismen

Namnen på de stora ordenssällskapen, Svithiod, Vikingarna och Vasa, indikerar

att man sökte idémässig förankring i nordisk sagotid och svensk stormaktstid. Det fornnordiska och storsvenska var inte bara ett punschdoftande uttryck för patriotism i exil. I ett för invandrarnas egenart så likgiltigt land som 1800-talets USA gällde det att manifesteras sina kulturella särdrag så slagkraftigt som möjligt.

Den etniska markeringen i invandrartidens Amerika hade i allmänhet historiska, religiösa eller politiska övertoner. För svenskarna som för det mesta hade det hyggligt i den "ariska" och protestantisk-republikanska strömfåran, var det naturligt att förse den etniska självkänslan med historiska återklanger från nordbornas och amerikanernas gemensamma historia. Det var då självklart att anknyta till de världsberömda vikingarna även om det blev svårt att påvisa svensk närvaro i Leif Eriksons Vinland. Minnet av den svenska kolonisationen 1638–1655 i skuggan av "lutheranismens räddare" Gustaf II Adolf gav ytterligare ett fotfäste i Amerikas "fornhistoria". Man kunde ju faktiskt visa att 1638 års landstigning i Delaware ägt rum endast 18 år efter pilgrimsfädernas. Detta blev ett tacksamt tema i samband med firandet av Nya Sveriges 250-årsminne 1888 men redan till amerikanska hundraårsjubileet 1876 hade den svenska närvaron i koloniala Amerika lyfts fram. Banbrytare för denna historiskt anknutna svenskameranism blev Augustanasynodens främste lekman, redaktören, läraren och skriftställaren Johan Enander. Stimulerad av "The American Centennial" 1876 författade han en amerikansk historiebok för "svenska befolkningen i Amerika" där stora partier ägnades åt nordmännens färder i västerled och pionjärerna kring Delawarefleo-

¹² Ulf Beijbom, "Föreningslivet och svenskameranerna". I *Utvandringen och Svensk-Amerika*. Göteborg 1986, s. 138–164.

den. Enander inspirerade en lång rad andra svenskamerikanska krönikörer där vikingarna och Nya Sverige gav förtecknen.

Svenskameranismen i Enanders filio-pietistiska tappning har frodats på otaliga svenskdagar och jubileer över hela Amerika. Den dittills största svenskamerikanska festdagen anordnades den 14 september 1888 i Minneapolis då minst 10 000 landsmän firade Nya Sverige-minnet. Också "Svenskarnas dag" i nutidens Minneapolis kan ideologiskt härledas till den första stora svenskamerikanska festdagen. Vikingarna och deras vinlandsfärder blev ett nordiskt motdrag under 1893 års världsutställning i Chicago som hyllade minnet av Columbus. I samband med det nationella patos som svallade kring 1905 års svenskamerikanska sångfest i Chicago, grundades Svensk-Amerikanska Historiska Sällskapet med avläggare bla i nutidens American Swedish Historical Society. Det amerikanska 150-årsjubileet 1926 blev utgångspunkt för en rad svenskamerikanska manifestationer, som avtäckandet av John Ericsson-monumentet i Washington DC, sällskapet American Sons and Daughters of Sweden och insamlingen till Amandus Johnsons historiska museum i Philadelphia. Den med vikingar, Nya Sverige-pionjärer och svenskamerikanska hjältar laddade svenskameranismen fick ytterligare utlopp i samband med det stora Nya Sverige-jubileet 1938. Det är svårt att tänka sig den svenskamerikanska självkänslan och därmed föreningsentusiasmen utan denna rad av jubileer som manade fram bilder av vikingadygder, stormaktstid och svenskamerikansk förträfflighet.¹³

Allt talar för att den svenskamerikanske skriftställaren Vilhelm Berger har

rätt när han skriver att föreningarna i högre grad än församlingarna var beroende av nykomna och därmed fortfarande starkt svenskpräglade emigranter. Församlingarna med deras förankring i familjen och ett etablerat samhälle kunde lättare anpassa sig till stagnerad emigration, tex genom att övergå till engelska och på annat sätt inrätta sig efter invandrararnas amerikaniserade barn och barnbarn. Religionen och inte etnocentrismen var i de flesta fall församlingslivets innersta kärna. Eftersom det ideologiska läget var det motsatta för föreningarna blev amerikaniseringsprocessen särskilt destruktiv ur deras synpunkt. Det mesta frapperande uttrycket för sambandet mellan föreningsliv och svenskt språk och kultur var de svenskamerikanska hembygdsföreningarna som florerade under det sista emigrationsdecenniet. Hur liberala en förenings intagningsbestämmelser än var hörde kraven på medlemmarnas svenska bakgrund och förmåga att tala svenska till de sist strukna villkoren. Bergers tes om föreningslivets beroende av friska kontakter med moderlandet tycks bekräftad i medlemsnumerärens stadiga nedgång efter emigrationens upphörande i samband med den stora depressionen 1929–1932. Allteftersom svenska språkets ställning i logerna vittrade bort övergick emellertid ordenssällskapen till att förse svenskameranismen med engelsk språkdräkt. Denna anpassning har varit så framgångsrik att de fyra stora ordenssällskapen överlevt första halvseket efter

¹³ Ulf Beijbom, "Clio i Svensk-Amerika". I Lars-Göran Tedebrand (redaktör), *Historieforskning på nya vägar. Studier tillägnade Sten Carlsson*. Lund 1977, s. 17–35.

emigrationsepokens slut. Få av de enskilda föreningarna har emellertid klarat amerikaniseringsprocessen.¹⁴

Språk och etnicitet

Invandrarkulturens beroende av språket brukar framhållas av flertalet etnicitetsforskare. För de svenska emigranternas majoritet var modersmålet under lång tid det enda tänkbara umgängesspråket: 17 % av svenskarna i Minneapolis och St Paul använde sitt språk ännu efter tre decenniers vistelse i landet enligt en undersökning från 1921. I svenskenklaverna på landsbygden och ofta i städerna kunde modersmålet dessutom utövas på arbetsplatsen. Svenska språkets bastioner var som starkast under massemigrationen: 1910 höll 60 % av emigranterna och deras barn fast vid modersmålet jämfört med 39 % när emigrationen sinat 1930. Marcus Lee Hansens etniska formel enligt vilken emigrantbarnen tar avstånd från invandrarkulturen, torde avspegla sig i den vikande tendensen för invandrarspråket 1910–1930.

För den etniskt aktiva emigrantgenerationen var emellertid modersmålet en nödvändighet. Såväl kyrkor som föreningar hyllade tesen att svenska språket var blodomloppet i den svenskamerikanska gemenskapen och kulturpersoner som författaren Vilhelm Berger betraktade modersmålet som navelsträngen till hemlandets kultur. Svenska språkets ställning var ohotad fram till första världskriget. 1915 kulminerade tex produktionen av svenska böcker och många tidningar in-

registrerade prenumerationsrekord. Hyperamerikanismen under kriget undergrävde emellertid invandrarspråkets ställning och den slutgiltiga nedgången för svenska språket i Amerika inleddes. Sambandet mellan invandrarspråkets reträtt och de etniska organisationernas försvagning är som nämnts inte entydigt – kyrkornas och ordenssällskapens numerär ökade tex under 1920-talet – men i långsiktigt perspektiv avtecknar sig relationen mellan modersmålet och de etniska organisationernas försvagning.¹⁵

Emigrantlitteraturen och i synnerhet emigrantpressen framstår som kraftfulla instrument för främjandet av etnicitet. Den emigrantlitteratur som i Johan Enanders och Amandus Johnsons anda projicerade fram nationella antavlor var dock för krävande för den vanlige invandraren, vilket inte minskar den filio pietistiska litteraturens betydelse för uppkomsten av svenskamerikansk självkänsla. Svenskamerikanismen nådde nämligen fram till opinionsbildarna och dessa kanaliserade budskapet vidare till ”menigheten”.

Idéerna om svenskarnas genetiska, moraliska och historiska förträfflighet fick effektiv spridning genom de svenskamerikanska tidningarna. Eftersom svenskamerikanismens huvudingredienser var nationell stolthet och lutheranism blev detta självförsvar mot ett samhälle som av tradition nedvärderade emigrantkulturen acceptabelt på både religiösa och frisinnade redaktioner. De svenskamerikanska nyhetstidningarna har sina rötter i den liberala Skandinaven, som utgavs i New York mellan 1851 och 1853, och den kyrkliga Hemlandet, som började i Ga-

¹⁴ Vilhelm Berger, *Svensk-Amerikanska Meditationer*. Rock Island, Ill., 1916, s. 96, Lindmark, *Swedish America*, s. 308f.

¹⁵ Sture Lindmark, *Swedish America*, s. 104–109, 191–218, Berger, *Svensk-Amerikanska Meditationer*, s. 126.

lesburg 1855 och efter ett tiotal år överflyttades till Chicago, där den fick status som Augustanasynodens inofficiella språkrör. Eftersom Johan Enander var Hemlandets mest framträdande redaktör blev tidningen ett viktigt medium för hans svenskamerikanska tankegångar. Under årens lopp fick Skandinavien och Hemlandet ca 800, oftast mycket kortlivade, efterföljare. Om den svenskamerikanska pressens omfattning och därmed det tryckta svenska ordets betydelse vittnar uppgiften att 58 veckotidningar, huvudsakligen nyhetstidningar, och 238 månadstidskrifter eller årsskrifter gavs ut 1910.¹⁶

Emigrationsforskarna är ense om att den etniska pressen dels byggde upp självkänsla och invandrarsolidaritet, dels främjade läsarnas anpassning till invandrarlandet. Både etnocentrism och assimilering styrktes alltså av invandrarnas tidningar.

Emigrantpressens etnocentriska dimension kommer kanske tydligast fram i rollen som nyhetsförmedlare. Genom att rapportera och annonsera om landsmännens sociala aktiviteter säkrades de svenskamerikanska klubbarnas och kyrkornas existens. I lika hög grad gynnade pressens annonser och reportage det på landsmännen koncentrerade affärslivet i städernas svenskenklaver. Tidningarna var det etniska affärslivets budbärare. De fungerade också som kommunikationslinjer mellan olika svenskkolonier. De "rikstidningar" som utgavs i Chicagos Swede Town sammanfogade de utspridda skärvorna av den svenskamerikanska mosaiken till helheten Svensk-Amerika.

¹⁶ Ulf Beijbom, "Pressen i Svensk-Amerika". I *Utvandringen och Svensk-Amerika*, s. 165–189.

Liv och mentalitet inom mosaikens olika delar återspeglades i pressen, som därmed blivit emigrationsforskarens främsta berättande källa. Så länge emigrationen var stark kunde det mentala kraftfältet laddas upp, men när emigrantströmmen avtog började tidningarnas intellektuella spänst att försvagas och man begränsade sig till funktionen som nyhetsförmedlare och bevakare av det etniska reviret.

De assimilationsfrämjande egenskaperna tog sig uttryck i en aldrig sinande information om invandrarsamhället och dess institutioner. Sådan vägledning på det egna språket underlättade invandrarnas anpassning och upplöste rådlösheten i förståelse och to m accepterande av det först obegripliga. Slutprodukten av denna anpassningsprocess blev invandrarens önskan att identifiera sig med de amerikanska samhällsinstitutionerna. Ingen svenskamerikansk aktivitet stod närmare det amerikanska samhället än tidningarna och få etniska ledare var bättre rustade än journalisterna för att tolka och förklara. Detta var tex tydligt när tidningsläsarna i valtider råddes att registrera sig för att få rösträtt och därmed ange etnisk profil i politiska sammanhang. Den etniska sammanhållningen visade sig också mycket betydelsefull för uppslutningen bakom svenska kandidater som guvernörerna John Lind och John A Johnson i Minnesota eller kommunalpolitikerna i Chicago. I de flesta fall främjades språk-anpassningen också av tidningarna, även om redaktörer som Johan Enander inte uppgav försvaret av svenska språkets existensberättigande i Amerika.¹⁷

¹⁷ Ulf Beijbom, "Pressen i Svensk-Amerika", s. 182–185, Sten Carlsson, "Skandinaviska politiker i Minnesota". I Ann-Sofie Källemark (redaktör), *Utvandring. Antologi*. Stockholm 1973, s. 212–243, Ulf Beijbom, *Swedes in Chicago*, s. 315–335.

Ledarnas roll

Utan ledargestalter är det svårt att föreställa sig etnisk självmedvetenhet bland invandrare. De etniska aktiviteter som beskrivits i det föregående hade samtliga initierats av enskilda personer som genom utbildning, erfarenhet eller egenskaper skilde sig från invandrarnas tvärsnitt. Typexemplet är pionjärpastorn som i likhet med Gustaf Unonius och Erland Carlsson i Chicago, Tufve Nilsson Hasselquist i Galesburg, Illinois, eller Olof Olsson i Lindsborg, Kansas, kanaliserade landsmännens religiösa och sociala behov mot kyrkan-kommuncentrumet. Präster som Carlsson, Hasselquist och Olsson hade dessutom utvandrat med stora emigrantgrupper vilka kom att bilda kärnan i församlingen. Alla hade de gedigen utbildning, de var handlingsmänniskor med oomtvistad auktoritet och mångsidigt begåvade. Unonius organiserade t ex sjuk- och fattigvården bland skandinaverna, Carlsson startade skolundervisning och grundade nya församlingar i Illinois och Minnesota, Hasselquist startade som nämnts tidningen Hemlandet. Olsson framstår som Lindsborg-kolonins organisatör och blev liksom Hasselquist collegepresident. Även bland väckelsekyrkorna fanns kraftfulla ledare. Särskilt inom "folkkyrkan" Augustana var grundregeln för en framgångsrik emigrantpräst att förena det andliga kallet med praktiskt handlag och oomtvistlig ledarförmåga.

De två sistnämnda egenskaperna präglade också föreningsledarna. Prästämbe- tets anseende ersattes här av social status från hemlandet, "högreståndsemigranterna", och utbildning, men i ännu högre grad sociala framgångar i Amerika. Allt detta återfanns hos sällskapet Sveas

chartermedlemmar, t. ex. perukmakaren Charles Sundell från Stockholm som gjorde karriär som affärsman och politiker, sergeanten och blivande generalen Charles Stolbrand eller adelsmannen Oscar Malmborg. När enskilda föreningar under 1800-talets slut sammanslöts i nationella ordenssällskap tillkom ledare av typen "selfmade" som gjorde karriär inom den organisation de ägnade sina sociala ambitioner.

Också tidningsredaktörerna måste karakteriseras som etniska ledare. Visserligen krävdes här inte att organisera medlemmarnas men den verbala talang som var prästens och klubbordförandens tillgång var i ännu högre grad journalistens. Det tryckta ordets genomslagskraft bland ett läskunnigt folk som de svenska emigranterna gjorde tidningsmän som Hasselquist, Enander eller Swan Turnblad i Minneapolis till betydelsefulla opinionsbildare och därmed etniska förgrundsgestalter med ett inflytande som sällan var lokalt begränsat. Utan den etniska pressen hade svensk-amerikanismens idéer knappast blivit så spridda. Elitistiska karaktärsdrag präglade också den svensk-amerikanska journalistkåren, varvid från hemlandet medförd bildning som hos Vilhelm Berger eller i USA förvärvade kunskaper och talanger som i fallen Enander och Turnblad var utslagsgivande.

Det etnocentriska kraftfältet kring en ledargestalt har antagits bli neutraliserat av hans eller hennes assimilationsfrämjande roll. Victor Greene har således i en med sakfel späckad uppsats behandlat bl. a. Hasselquists ledaregenskaper. Hasselquist skildras här som en "progressiv" ledare som visserligen byggde upp ett etniskt revir men aldrig menade att lands-

männen skulle isolera sig i detta utan istället utnyttja det som resurs för insatser i det amerikanska samhället. Greene överdriver Hasselquists integrationsvilja och samhällsmedvetenhet men det går inte att förneka att Augustanasynoden hade både en etnocentrisk och en assimilationsfrämjande roll, vilket i ännu högre grad kan sägas om den svenskamerikanska föreningsvärlden. Vid närmare eftertanke framstår det också som naturligt att ledare inte kunde begränsa ambitionerna till den egna gruppen. Deras kunskaper och talanger gjorde dem särskilt lämpade för insatser i invandrarsamhället i stort, t. ex. som affärsmän, politiker och tjänstemän. De blev också idealiska som förmedlare av impulser utifrån. Den dualistiska roll av etnocentrism och assimilationsfrämjande som man brukar tillskriva den etniska pressen kan alltså sägas karakterisera också den etniska ledaren.¹⁸

Vardagslivets etnicitet

Även för etniskt aktiva invandrare framstod i de flesta fall den intellektuella svenskamerikanismen som en lyx. Idémässig etnicitet rimmade dåligt med den krassa verkligheten i Amerika. I det konjunkturkänsliga stadssamhället levde löntagaren t. ex. under hotet att när som helst bli arbetslös. I en sådan situation blev förmågan att handla rationellt en darwinistisk princip som förvisade Enanders och Amandus Johnsons historiebyg-

gen till det för det mesta låsta finrummet. Den för de ostyriga amerikanska marknadskrafterna särskilt utsatte stadsinvandraren kan förutsättas ha varit intresserad av etniska aktiviteter endast i den mån de främjade hans eller hennes livssituation. Känslor som hemlängtan och kärlek till fäderneslandet överskuggades av omgivningens krav på immigranten. Det är dessutom tveksamt om hårt arbetande människor, ofta med ansvar för en växande familj, annat än vid vissa tillfällen orkade med den affektionsladdade svenskamerikanismen. Författaren Johan Person, som ingående analyserat de svenska emigranternas förhållanden, ansåg t. ex. att fosterlandskärleken satt mycket ytligt och endast togs fram i högtidliga ögonblick: "Sverige är för dem ett minne, ett skönt minne, men Amerika är deras hemland, där lefves deras närvarande lif och där hägrar deras framtids hopp." Enligt Vilhelm Berger var emigranten i gemen tämligen likgiltig för Sverige som nation men känslorna flammade desto starkare för hembygden med dess barndomsminnen. Liknande resultat kommer C. F. Peterson och Ernst Skarstedt fram till i sina analyser av svenskheten i Amerika.¹⁹

Av dessa fyra stora svenskamerikanska självbetraktare var Person och Berger tillräckligt desillusionerade för att inse att landsmännen i gemen endast var etniskt intresserade i situationer där svenskamerikanismen var praktiskt motiverad och därmed befriad från ideologisk över-

¹⁸ Ulf Beijbom, *Swedes in Chicago*, s. 259–263, 280–286, ibidem "Pressen i Svensk-Amerika", s. 180–182, Victor Greene, "Becoming American. The Role of Ethnic Leaders – Swedes, Poles, Italians, and Jews". I. Melvin G. Holli, Peter d'A Jones (editors), *The Ethnic Frontier. Essays in the History of Group Survival in Chicago and the Midwest*. Chicago 1977, s. 144–175, särskilt s. 174 f.

¹⁹ Johan Person, *Svensk-Amerikanska Studier*. Rock Island 1912, s. 53–56, särskilt s. 55, Vilhelm Berger, *Svensk-Amerikanska Meditationer*, s. 117–121, C. F. Peterson, *Sverige i Amerika. Kulturhistoriska och biografiska anteckningar*. Chicago 1898, bl. a. s. 301–305, Ernst Skarstedt, *Svensk-amerikanska folket i helg och söcken*. Stockholm 1917.

byggnad. Oscar Handlin och andra har visat att förhållandena i invandrarsamhället främjade samverkan landsmän emellan. I den utsatta situation storstadsinvandrare befann sig var det viktigt att söka sig till personer som förstod ens språk och som man kunde dela föreställningar och erfarenheter med. Invandrar-tillvarons gungfly överbryggades av arbetskamrater och grannar som i många fall hade samma hembygd. De nedslitna och trånga bostäder som städernas invandrare fick hålla till godo med, gjorde det nödvändigt, särskilt för de ogifta, att tillbringa de lättträknade timmarna mellan arbete, måltider och sömn i någon föreningslokal eller på krogen. På bägge ställena fanns landsmän och därmed utvecklades grundformerna för etnisk samvaro. Den mer etablerade immigranten gifte sig med en landsmaninna och skaffade lägenhet eller ett egnahem och lade därmed grunden för den familjecentrerade etniciteten.

På detta sätt blev "den lilla världen" med alla dess vardagsnära problem kärnan i den etnicitet som genomsyrade Amerikas Swede Towns och gjorde dem "hemtrevliga", storstadsmiljöns många skrämmande inslag till trots. Svensk-känslan förstärktes av att många företag var svenskägda och rekryterade svensk arbetskraft. Ibland blev hela näringsfång svenskdominerade som byggnadsbranschen i sekelskiftets Chicago och Minneapolis, där svenskan blev arbetsspråket från tegelbärarna upp till byggmästaren. Inte bara svenskenklaverna i städerna utan också de tusentals settlementen i homesteadområdet, där arbetsfördelningen inom jordbruket var så viktig, erhöll etnisk stimulans ur immigrantens behov att dela arbete och fritid med männi-

skor man förstod och kunde kommunicera med. Av sådana anledningar kunde den urgamla svenska byalagsandan lätt smälta samman med den arbetsgemenskap vid odlingsgränsen som Frederick Jackson Turner beskriver i sin berömda frontierteori.

Etnicitet under påfrestningar

Eftersom de svenska utvandrarerna till överväldigande del hade växt upp på landsbygden kan vi utgå från att kulturchocken blev särskilt kännbar för den majoritet som från 1800-talets slut kom att hamna i städerna. Utan tvekan finner vi här den viktigaste förklaringen till att organisationsfloran blev så omfattande i städerna.

Enligt våra iakttagelser från Chicago var den nationella centrifugalkraften som starkast under den intensiva invandringperioden 1868–1910 och den stimulerades av de många påfrestningar svensk-kolonin utsattes för, t. ex. koleraepidemierna omkring 1850, nödårsemigrationen 1869–1871, den stora branden hösten 1871 eller arbetslösheten i de många ekonomiska krisernas spår. Under sådana perioder då emigranterna hotades kollektivt, ökade församlingarnas och de socialt verksamma föreningarnas attraktionskraft dramatiskt — 48 % av de vuxna svenskarna i Chicago 1870 tillhörde en församling, föreningarnas andel av befolkningen är okänd. Solidariteten i kris-tider gjorde sig också gällande under den stora depressionen vid emigrationsepokens slut. Sture Lindmark har visat att svenska kyrkor och ordenssällskap ökade sin numerär i en tid då svenskheten i övrigt var på reträtt.²⁰ Sammanhållning-

²⁰ Ulf Beijbom, *Swedes in Chicago*, s. 245, Sture Lindmark, *Swedish America*, s. 162–190, 240–243, 304–320.

en i en svenskkoloni främjades också av det yttre hot som bestod av inflyttning av icke-svenskar. Typexemplet är den sicilianska "invasionen" i Chicagos Swede Town som aktiverade de svenska organisationerna till massmöten och andra verbala motattacker, medan gatpojarna gick mer handgripligt tillväga. Etniska friktioner mellan grupper som konkurrerade på arbetsmarknaden eller i politiska sammanhang, förekom under Swede Towns högperiod mellan svenskar på den ena och norrmän, tyskar och irländare på den andra sidan. Liknande motsättningar omtalas också i Rockford och Jamestown.²¹

Olikheterna mellan den vardagsetnicitet som stimulerade kyrkor och klubbar till sociala aktiviteter och den mer ideella svenskamerikanismen som odlades vid jubileer och andra högtidliga sammanhang, hade en del att göra med de ingrodna klassmotsättningarna. Enligt Vilhelm Berger hade den ordinära svenskamerikanen svårt att acceptera det tunna lager av högreståndsemigranter som drogs till de större städerna och där i kraft av sin utbildning och vana att uppträda offentligt etablerade sig inom föreningar, tidningar och affärsliv. Berger talade av egen erfarenhet för han var själv typisk för de många manschettklädda bättermans-söner som fann sitt levebröd i den etniska nischen. Han var en av de bildade emigranter som för kroppsarbetaren framstod "som inkarnation af ledsamma minnen, hvilka han icke gärna vill ha något mera att göra med". Sådana sentiment gjorde svenskamerikanerna enligt Berger benägna att på lång sikt föredra

ledare "som utgått ur deras egna leder och fått sin utbildning här i landet". Denna i Amerika uppfostrade ledartyp förhöll sig enligt Berger ljum till rikssvenska influenser men var desto öppnare för invandrarnas reella behov "och därför blir deras arbete begränsadt till enhetssträfvandena svensk-amerikanerna emellan, under det samhörighetskänslan med Sveriges kultur i dem få ytterst lama målsmän". Berger beskriver här den realpolitiska svenskamerikanism som gjorde ordensällskapen så framgångsrika.²²

Svenskamerikanismen som idé var som nämnts en av många försvarsstrategier för det etniska självförverkligandet i invandrartidens Amerika. De svenskamerikanska oratorerna och skriftställarna hade filiopietistiska föregångare i de tyska och irländska invandrargrupperna och skulle få efterföljare bland polacker, litauer och italienare. Stridslinjen gick mellan etnocentrism och invandrarlandets krav på språklig och kulturell integrering, vilket efter USA:s inträde i första världskriget 1917 slog över i onyanserad hyperamerikanism. Den utbredda isolationismen bland svenskamerikanerna och uppslutningen kring kongressmannen Charles Lindbergh Seniors kamp mot inträdet i första världskriget kan ses som ett försök att avleda den storamerikanism vapenskramlandet framalstrade.²³ Under första världskriget och depressionerna i början och slutet av tjugotalet var det lämpligt att sordinera den mest storordiga filiopietismen. I sådana etniskt trängda situationer föll svenskarna tillbaka på

²² Vilhelm Berger, *Svensk-Amerikanska Meditationer*, s. 103 f.

²³ Ulf Beijbom, "Clio i Svensk-Amerika", s. 20–25, Sture Lindmark, *Swedish America*, s. 64–136.

²¹ Ulf Beijbom, *Swedes in Chicago*, s. 79–84.

sin förmåga att hålla sig i det neutrala mittfältet.

De svenskamerikanska självanalytiker-
na skildrar ofta landsmännens ambitioner att flyta i den allamerikanska strömfåran. Peterson, Person och Berger anser dock att svensken ofta gick för långt i sin konformism. Peterson jämför t. ex. svenskens förhållande till angloamerikanen med relationen mellan under- och överklass i gamla landet. Belöning får han i amerikanska nedlåtande uttalanden om hans medborgarkänsla och arbetsförmåga: "Det är som nummerkarlar i det fredliga arbetets här han (angloamerikanen) egentligen värderar oss." Också Johan Person fäster sig vid den svenske immigrantens oreflekterade lojalitet mot Amerika som går ut över fosterlandskärleken. Medan Person betraktar detta förhållande som en realpolitisk tillgång kan Berger inte avhålla sig från att raljera med konformismen: "Den stora massan svenskamerikaner accepterar kritiklöst alla färdigsatta värden ... utan att efterforska, om de äro falska eller ej." Liksom de andra observatörerna anser Berger att anpassningsförmågan är en tillgång gentemot angloamerikanerna, som i svenskarna ser lydiga undersåtar: "Svenskarna äro således nästan som made to order för amerikanerna, och därför kunna de ej undgå att värdera dem." Nackdelen med de svenska emigranternas anpassningsförmåga var enligt våra sagesmän att de mestadels fick andraplansroller.²⁴

²⁴ C. F. Peterson, *Sverige i Amerika*, s. 260–266, 301–305, Johan Person, *Svensk-Amerikanska Studier*, s. 55–61, Vilhelm Berger, *Svensk-Amerikanska Meditationer*, s. 40–45, 103, Ernst Skarstedt, *Svensk-amerikanska folket i helg och söcken*, s. 227.

Misslyckade emigranter och etnisk framgångskult

De svenskamerikanska självgranskarna framhöll landsmännens benägenhet att i svåra situationer söka sig till ensamheten och bli enstöringar. Samma intryck möter i den stora emigrationsutredningen vars utsände G. H. von Kock beskrev den svenske emigrantens benägenhet för depressioner. Han förklarade detta med kulturchocken när lantbon transplanterades till storstadsmiljön. Liknande tankar möter hos emigrationsutredaren Gustav Sundbärg som i den subjektiva skriften *Folklynnet och utvandringen* talar om den svenske emigrantens kontaktsvårigheter. De svenskamerikanska och rikssvenska observatörerna är överens om att den medfödda inbundenheten ofta gjorde att svenskarna sökte sig till spriten. von Kock ser dryckenskapen som den stora anledningen till "de relativt få fall av misslyckade svenska immigranter, som förekomma". Det säger sig självt att sådana missanpassade svenskar inte gärna placerades i svenskamerikanismens skyltfönster. I den mån alkoholister och andra utslagna kan räknas in i den svenskamerikanska kulturgemenskapen är det som klienter hos de många etniska hjälpinrättningarna.²⁵

Vittnesbörden om en av invandrarlandet och svenskarnas nationalkaraktär tuktad etnicitet får stöd av en lång rad amerikanska omdömen där anslaget ges

²⁵ G. H. von Kock, "Svenskarna i Förenta Staterna". *Emigrationsutredningen*. Bilaga XX. Stockholm 1911, s. 129–171, särskilt s. 135, 142–144, Gustav Sundbärg, "Folklynnet och utvandringen". *Emigrationsutredningen*. Bilaga XVI. Stockholm 1911, s. 91–105. Stadsmissionären i Chicago John P. Miller är en av de lättträknade svenskamerikaner som skildrar utslagna emigranter (*Vart togo de vägen?* Chicago 1945).

av uttryck som "an honest hard working and intelligent lot of people, very valuable for the development of our new states and territories". C. F. Peterson erfor en nedlåtande ton i sådana ampla lovord, medan mindre lyhörda fick sin självkänsla stimulerad. De etniska ledarna kunde naturligtvis inte nöja sig med till intet förpliktigande erkännanden. De krävde ekonomiskt, kulturellt och politiskt inflytande i svenskpräglade områden som Chicago och Minnesota och detta var ett annat av den organiserade etnicitetens många stimuli. Som bl. a. författaren Anders Johansson observerat var drömmen om framgång och avancemang en viktig ingrediens i emigrationstidens amerikansyn. Man emigrerade inte för att bli solida amerikaner utan för att skapa sig materiella och sociala fördelar. Svensken som svingar sig upp till rikedom och anseende blev drömbildens hjälte och som sådan en viktig ingrediens i svensk-amerikanismen. En lång rad för det mesta okritiska skildringar av lyckade emigranter presterades som vi sett av den filiopietistiska litteraturens minnesskrifter och historiekronikor.

Anders Johansson uppehåller sig vid kontrasten mellan framgångsdrömmen och den betydligt grådaskigare verkligheten och drar slutsatsen att inte bara olycksödena utan också den stora massan vanliga emigranter sopades under den etniska finrumsmattan där endast framgångsmönstret fick synas. Framgångskulten som en huvudingrediens i den svensk-amerikanska etnocentrismen har enligt Johansson lett till en historieförfälskning som ännu gör sig gällande, trots flera decenniers intensiv emigrationsforskning.²⁶

²⁶ Anders Johansson, *Amerika. Dröm eller mardröm*. Stockholm 1985, s. 164–175, särskilt s. 173.

Ett sådant utmanande påstående i Vilhelm Mobergs anda kan oavsett överdrifternas inte frångämmas viss sanningshalt. Inspirerade av amerikanska föredömen ägnade sig ju svensk-amerikanismens utövare åt en framgångskult som syftade till att höja det svenska anseendet i ett för invandrarkulturer kallsinnigt samhälle. Det kan också sägas att man deltog i en filiopietistisk tävlan med andra invandrargrupper och tävlingen gav knappast utrymme för de arbetsinsatser i det tysta som är Svensk-Amerikas verkliga signum.

Det går heller inte att utan vidare förkasta Johanssons påstående att den etniska vinklingen fortfarande påverkar oss. Den svenskamerikanska litteraturen är t. ex. i påfallande omfattning dominerad av intellektuella augustanaanhängare. Visserligen kommer andra svenskamerikanska samfund och en del profana organisationer också till tals i det tryckta källmaterialet, men även denna litteratur representerar elitskiktets synpunkter. Ju djupare vi emigrationsforskare tränger in i den svenska emigrantkulturens tryckta lämningar desto oftare måste vi konstatera att den vanlige emigranten är och förblir tyst. Detta problem är allmängiltigt för den som sysslar med äldre socialhistoria och ändras obetydligt av tillgången till det folkligare otryckta källmaterialet, t. ex. amerikabrev och "oral history". Sannolikt kommer vi aldrig åt de nyanser som en gång filtrerats bort från den svenskamerikanska verkligheten.

Några sammanfattande synpunkter

Man måste alltså räkna med att gemenskapen mellan svenska immigranter och deras barn inte bara manifesterades i etniska organisationer och företag. Den

Fig. 2. Svensk-amerikansk flickkör från Svenskarnas Dag i Minneapolis 1969.

oorganiserade etniciteten var särskilt vanlig bland städernas nyanlända invandrare som naturligt nog kände behov av gemenskap med landsmän men fann det ekonomiskt eller praktiskt omöjligt att associera sig med församlingar och föreningar. Det oreglerade umgänget med landsmän i arbete och på fritid tillfredsställde mångas behov av etnisk gemenskap. Den fast rotade invandraren med sitt behov att planera långsiktigt attraherades lätt till svenskorganisationernas behagliga blandning av umgängesliv och trygghet. Vare sig organiserad eller oorganiserad erbjöd den svensk-amerikanska gemenskapskänslan goda utkomst- och karriärmöjligheter för de präster, föreningsledare, journalister, agenter, pensionatsvärdar och affärsmän

som blev tjänstemän i Svensk-Amerika. En stor del av högreståndsemigranterna fann på detta sätt sin bärgning i det etniska näringslivet.

Den jordbundna etnicitet som framträdde i försäkringskassor och fritidssysselsättningar fick en ideologisk överbyggnad i filiopietistisk retorik och litteratur. Denna idémässiga svenskamerikanism gick över huvudet på emigranternas flertal men var betydelsefull för den etniska identifieringen och som försvar mot den amerikanska likgiltigheten för invandrar-kulturen. Den nationella självkänslan ventilerades flitigt vid jubiléer och fester och kom att prägla en stor del av den svenskamerikanska litteraturen som därmed ofta ger en glättad bild av emigrationssamhället. Filiopietismen slog också

igenom i tidningspressen vars stora etniska betydelse dock gällde invandrarsamhällets sociala infrastruktur och kommunikationen mellan de tusentals bitarna i den utspridda svenskamerikanska mosaiken.

Svensk etnicitet i Australien

Det USA som enligt statistiken tog emot 97 % av den transoceana utvandringen från Sverige är självskrivet för etniska iakttagelser på svenska immigranter. Ämnet skall emellertid inte lämnas förrän vi summerat intrycken från ett av våra mest uttunnade emigrationsmål.

Under årens lopp har ca 25 000 svenskar utflyttat till Australien, varav flertalet efter andra världskriget. Om vi begränsar blickfältet till den "klassiska" emigrationsepoken, d.v.s. 1851–1930, framstår perioden 1878–1900 som den egentliga australienruschen med 2 102 utvandrare, vilket motsvarar över hälften av de registrerade australienfararna före 1930. Denna koncentration fick dramatiska följder för den svenskaustraliska folkgruppens åldersstruktur. Eftersom så många emigranter anlant under en begränsad tid och eftersom nytillskotten blev obetydliga efter sekelskiftet kom invandrargruppen att åldras snabbt. Vid tiden för första världskrigets utbrott var de flesta australiensvenskarna i övre medelåldern och vid 1921 års folkräkning var majoriteten äldre än 50 år. Den obetydliga nyrekryteringen reflekterades också i att 64 % av de svenskfödda enligt 1911 års census bott i landet under minst tjugo år.

En viktig anledning till att den svenskaustraliska folkgruppen inte förnyrades var att överväldigande flertalet emigranter var män och att så många avstod från

att bilda familj. Det osäkra i att resa till Australien gjorde denna utvandring betydligt mer mansdominerad än den till USA, dit familjer och ensamstående kvinnor lockades av homesteaderbjudanden och städernas varierade arbetsmarknad. Före 1931 var endast en på fyra svenska australienfarare kvinna. De ensamstående kvinnor som vågade lita på emigrationspropagandans locktoner var alltså lätträknade. Av sådana anledningar fanns det tio gånger fler svenskfödda män än kvinnor i Australien före 1921.

Den skeva könsfördelningen gjorde att svenskarna fick osedvanligt svårt på äktenskapsmarknaden. Att gifta sig med en landsmaninna var en nåd att stilla bedja om. Återstod då i första hand "infödingar" med brittisk bakgrund, men chansen var inte stor att en nyanländ svensk med osäker inkomst och stapplande språkfärdigheter skulle hitta en australisk brud. Därför var 58 av 100 svenska män i New South Wales ogifta år 1891. Desto fortare gick svenskorna åt på giftermålsmarknaden. Medan de fåtaliga svenskorna oftast gifte sig med landsmän hade 90 % av svenskarna i New South Wales enligt 1891 och 1901 års folkräkningar gift sig med brittiska kvinnor.

De många ungarlarna och sena giftermålen resulterade i att de svenska invandrarna fick få barn och att folkgruppen förblev obetydlig med ålderspyramidens tyngdpunkt successivt förskjuten uppåt. När man bildade familj kom så kravet från den brittiska hustrun att mannen skulle anpassa sig till anglosaxiska seder och bli "australisk". Även utan en pådrivande hustru ansågs det nyttigt för en emigrant att genom naturaliseringen skaffa sig bevis på att han kommit för att stanna. Medborgarskapet kunde ock-

så underlätta åtkomsten av land och en yrkesmans möjligheter inom sjöfarten, affärlivet och poliskåren. Därför blev 71 % av de svenska män som invandrat 1904–1911 australiska medborgare. Svenskens förmåga att smälta in i det australiska samhället framgår också av att 83 av 100 män enligt 1911 års folkräkning kunde läsa och skriva engelska. Medan fäderna angliserades tills endast språkaccenten fanns kvar växte deras barn upp med minimala kunskaper om Sverige. Ofta hade de inte ens tänkt på att fadern utvandrat från ett främmande land. Förutläggningarna att bevara svenskheten kunde knappast vara mindre än i en svensk-australisk familj.

De svenska invandrarnas utvecklade känsla för nationell identitet försvagades ändå mer av deras låga samhällsställning. Sjömännen och diversearbetarna dominerade, hantverkarna utgjorde också en betydelsefull grupp, medan affärsmännen och tjänstemännen var lätränkade. På landsbygden präglades yrkesfördelningen av jordbruk med binäringar. En annan på landsbygden viktig yrkesgrupp var gruvarbetarna som före 1946 utgjorde 7 % av den svenska-australiska arbetarstammen. Den mest slående iakttagelsen när man studerar den svenska yrkesprofilen i Australien gäller sjömännen och hamnarbetarna som fram till 1946 utgjorde 25–33 % av de yrkesverksamma.

Den australiska arbetsmarknadens obeständighet – lantarbetarna var t. ex. nästan alltid ambulering säsongsarbetare – bidrog till att svenskar och andra invandrare blev mycket rörliga. Detta försvårade möjligheterna att som i Amerika bilda svenskkolonier och underminerade det lilla som fanns kvar av svenskhe-

ten. Det stora undantaget från regeln om arbetsmarknadens rörlighet var farmarna, som genom arrenden och köp var bundna vid gården. De var emellertid för få och bodde för långt från varandra för att ge underlag åt svenskbygder. Undantagades tillfälliga guldgrävarläger och bosättningarna kring några framgångsrika guldgrävare, squatters och fruktodlare kan man inte tala om svenska bosättningsområden i Australien. Svenskarna hamnade bland icke-landsmän och spreds av ödet över landets alla befolkade delar. Det är svårt att leta upp ett samhälle i Australien där inte en svensk någon gång varit bosatt, men det är också svårt att komma till platser där man som i Amerika kan peka ut svenskkvarter och svenskgor.

Endast svenskarna i storstäderna kunde, om de ansträngde sig, känna sig som delar av en koloni. De många som arbetade i hamnarna eller inom byggnadsindustrin hade god chans att få svenskar till arbetskamrater. Under alla omständigheter fanns möjligheten att umgås med landsmän, bli medlemmar i en svensk klubb eller, om de bodde i Melbourne, gå i Svenska kyrkan. Inte heller storstädernas svenskar orkade i längden stå emot likriktningsströmmen utan övergav det svenska kontaktnätet och assimilerade sig. När journalisten och bokförläggaren Johan Lindström Saxon reste genom Australien på tjugotalet upptäckte han att landsmännen höll på att glömma modersmålet. Endast i undantagsfall kunde deras barn något om ursprungslandet.

En viktig anledning till att svenskar och andra skandinaver i Australien hade svårt att upprätthålla sin invandrarkultur var att så få etniska ledare fanns bland dem. De intellektuella och teore-

tiskt utbildade emigranterna assimilerade sig snabbt för att befrämja karriären eller också fastnade de på nykomlingens diversearbetarnivå med få möjligheter att utveckla sina anlag. De intellektuella invandrare som i likhet med Selma Lagerlöfs kusin Magnus Lagerlöf ägnade sig åt svenskhetens bevarande, var synnerligen lätränkade i Australien. Därmed gick entusiasmen ur svenskhetssträvandena och de nationellt aktiva tvingades gå samman med danskar och norrmän. Som i Amerika bröts de skandinaviska organisationerna snart ned av den ofrånkomliga brödraträtan.

Eftersom invandrade nordbor alltid varit sällsynta och många australier, kanske de flesta, aldrig lärt känna någon svensk är det svårt att hitta uttalanden om svenska immigranter. Skandinavernas förmåga att smälta in i Australien har dessutom gjort det svårt att fixera den eller den som svensk. Man har kanske fattat arbetskamratens obetydliga accent som en kvarleva från högländerna eller Irland. "Aldrig nämnde han något om att han kom från Sverige", kunde omgivningen kommentera när man vid en svensks frånfälle fick veta varifrån han härstammade. Minst av allt kan svenskarna i Australien beskyllas för att ha profilerat sig.

Det går emellertid att samla in spridda uttalanden om svenskar i Australien och sammanfoga dem till en enhetlig bild. Helhetsomdömet visar sig då vara påfallande likt svenskens image i USA: blygsam, pålitlig, hederlig och arbetsam. Som i Amerika har svensken dessutom hållits för att vara sävlig och aningen lättlurad men knappast på ett löjeväckande sätt, eftersom dessa svagheter ansetts bero på hans noggrannhet och ärlighet. En vanlig

åsikt på tal om svensk-australier torde vara, att de sällan gav upp utan fullföljde arbetet också under vidriga omständigheter. Svenskens också i USA ådagalagda strävan att avvika så litet som möjligt och helst framstå som etniskt anonym uppskattades i ett land som fram till vår tid vårdat en efter engelska mönster tillskuren uniformitet. Den välvilliga synen på svenskar och andra invandrare från Norden tyder på att de liksom i Amerika anpassade sig till invandrarlandets likgiltighet för etnicitet.

För att komma underfund med hur svenskarna fann sig till rätta i Australien bör man ta del av emigranternas egna utsagor, främst då breven hem. Medan amerikabreven var påfallande optimistiska präglas många australienbrev av dystra tongångar. Brevskrivarna i städerna uppehöll sig ofta vid dåliga tider och svårigheter att finna stadigvarande arbete, medan de brev som är skrivna av lantbrukare gärna skildrar torka och missväxt. Karakteristiskt för australienbreven är att de sällan uppmanar de hemmavarande att emigrera, något som går stick i stäv med amerikabrevens vanliga uppmaning att komma efter till "Det förlovade landet". En generell förklaring till melankolin i de antipodiska epistlarna var att Australien var ett ovanligt motsträvt land. Naturen och klimatet kunde knappast vara mer främmande för en svensk. Man skulle vara mycket optimistisk för att rekommendera släkt och vänner att komma ut till bushen och bli jordbrukare. Både i städerna och på landsbygden var arbetsmarknaden instabil som kvicksand. Den australiska ekonomin var så begränsad och sårbar att en skördekatastrof i New South Wales mycket väl kunde orsaka arbetslöshet i Mel-

bourne. Detta land levde inte bara under avståndets utan också klimatets tyranni och invandrarna var de första som fick känna av konjunktursvackorna.

En stark anledning till melankolin i så många australienbrev var brevskrivarnas ensamhet, särskilt under den första invandrartiden då de flesta breven skrevs. I Australien var svensken i betydligt större utsträckning än i Amerika utlämnad åt sig själv. Sällan hade han landsmän i omgivningen, ett arbetslag av svenskar blev någon enstaka gång verklighet i gruvområdena, på någon boskapsstation eller i storstäderna. Än mindre kunde australiensvensken hoppas på att en koloni av landsmän skulle uppstå i den trakt där han befann sig. Därmed bortföll det i amerikabreven så vanliga motivet att övertala de hemmavarande att komma ut till en uppväxande svenskkoloni. Vad emigrationsforskaren kallar "the ethnic pull", den nationella dragningskraften, fanns inte bland Australiens svenskar.

Iakttagelserna från Australien befäster intrycket att etnisk medvetenhet och samverkan är ett villkor för friktionsfri invandring. Möjligheterna till vardagliga kontakter landsmän emellan var små i ett så uttunnat invandrarområde som den australiska landsbygden. Organiserad etnicitet förekom endast i de större städer-

na, men föreningslivet försvagades av den obetydliga svensknúmeraren och samarbetet med danskar och normän stördes av traditionella skandinaviska motsättningar. Fallet Australien visar också att den etniska persistensen försvagas om invandrarpopulationen är alltför mansdominerad. Det abnorma kvinnounderskottet hindrade familjebildning och de äktenskap som ingicks var i regel av typen intermarriage, där den etniska orienteringen bestämdes av den part som hade det kulturella övertaget, d. v. s. den australiska maken. Av sådana anledningar försvagades familjens roll som främjare av etnicitet och australiensvensken blev lätt den lika hårt arbetande som whisky-pimplande ensling som också var vanlig i Amerika. Den svenske invandrarens etniska tillbakadragenhet och förmåga att följa gällande vägmärken går igen i Australien, där assimileringstendenserna förstärktes av svenskens låga sociala status och samhällets likgiltighet för icke-britter. Lyckolandsdrömmarna hägrade också i Australien men de punkterades av den karga verkligheten vilket fyllde australienbreven med pessimism. Skillnaden mellan Den torra kontinenten och Det förlovade landet uttrycks bäst i kontrasten mellan breven från våra transoceaniska emigranter.

Summary

The Swedish immigrants in North America seem to fulfill most criteria for an ethnic group. They spoke the same language, were genetically relatively homogeneous, had more or less the same protestantic religion and the same social and cultural norms formed by the Swedish elementary school. They had never experienced the strong ethnic and political tensions which disturbed the harmony

of so many continental-European nations. As Nathan Glazier and Daniel Moynihan have pointed out it is, however, also possible to say that the very same Swedish-American "subnation" consisted of segments of separate dialects, differences between state church Lutherans, revivalists and "freethinkers", urban and rural people, intellectuals and proletarians etc. It is also worthwhile to

question if the many Swedish-speakers from Finland belonged to the Swedish-American immigrant group or constituted their own ethnic identity.

Ethnic consciousness and immigrant enclaves in 19th century America were promoted by group migration, a relatively even sex distribution among the immigrants and their arrival to "fresh", untouched immigration areas where a national group easily could develop its ethnic qualities. Exactly these prerequisites were at hand when the Swedes in the early 1850s started to settle the prairieland southeast of Rock River's influx into Mississippi in Northern Illinois or in the St Croix River Valley of Minnesota. In these two cradles of rural Swedish-America, the Swedes right from the start constituted the first major European immigrant group. The early immigration was dominated by families arriving in large parties from the same parishes and provinces in the old country. With few exceptions they were agrarians who had come to improve their situation in their old trade. Therefore their emigration became an exodus without returns. This typical farm migration created the classical Swedish regions in the American Middle West, in Minnesota, Iowa, Nebraska, Illinois, etc. Here the popular picture of the Swedish immigrant was formed.

The criteria that established rural Swedish-America were also present in the cities, which after the Civil war became America's strongest immigration magnets. In 1910 when the number of Swedish immigrants in the US reached its peak, 665,000, no less than 61% lived in urban areas which means that, contrary to the popular picture, the Swedes belonged to America's most urbanized immigration groups. Already in the 1850s and 1860s so called Swede Towns grew up in Chicago, Rockford, Ill., Minneapolis and other cities. By far most important was Chicago's Swede Town where one out of ten Swedish immigrants lived from the end of the 1880s.

Migration traditions also focused on cities. People from the mining areas of Bergslagen preferred to emigrate to industrial centers like Worcester, Mass., and people from the sawmill districts of Norrland often went to Duluth, Minn., or Tacoma, Wash. Recruitment areas for the emigration to Chicago can also be singled out if we study the church records of the oldest Swedish Chicago colony. Like in the homestead areas the immigrants to a city often arrived in family-centered groups which had departed from the same parishes. It was therefore natural to try to find housing as close to one another as possible. This strengthened the ethnic consciousness and created enclaves dominated by people from the same province and parish. The Swede Town became a strong national core which generated new immigration by neighbours and friends of the pioneers. In spite of the foreign and unhealthy city milieu where only a Stockholmer could feel at home the ethnic pull constantly drew new immigrants from agrarian Sweden. Our best example on the vital Swedish ethnicity in urban America is Chicago were due to the concentration of countrymen

and the central location of an expanding labor market many Swedish-American organizations and newspapers established their headquarters making Chicago to "the capital of Swedish-America".

When the melting pot theories were as most highlighted the city used to be regarded as an ideal locality for the immigrants' assimilation with the American society. The most conspicuous way of assimilation is intermarriage. In the case of the Swedes in Chicago intermarriage was uncommon (6–10% of married Swedish men) during the formative decades of the enclave 1850–1880. The most important explanation to this is the huge immigration of Swedish females making the sex ratio of the colony almost even and creating an ideal situation for homogeneous marriages. Chicago's attraction on young girls is explained by its labor market where the demand for domestics, seamstresses and other female occupations was constantly high. Such practical phenomena explain much of the ethnic stability in Chicago's Swede Town in the midst of "America's melting pot par preference". It also makes it easier to understand how language, traditions and other ethnic fundamentals could be preserved, and why Chicago's Swede Town became the leading Swedish center in the US. The woman as an important force behind ethnicity can also be studied in less dramatic localities than Chicago. Under all circumstances the Swedish-American literature and other sources give ample evidence on the importance of the woman and the family for keeping up ethnicity among immigrants. The impression of ethnic persistence is also underlined by the study of the 1910 census report according to which 72% of 753,000 children of Swedish immigrants had both parents born in Sweden.

Organizations are crucial for establishing formal ethnicity on a higher level than the family and the workshop floor. Without organizations it is hard to imagine a network between thousands of ethnic cells scattered over an immense immigration area. Although the first ethnic organization was a secular club founded in 1836 in New York the churches became the earliest and strongest generators of organized ethnicity among Swedish immigrants in the US. Congregations were founded very soon after the coming of the first immigrant groups and after some years the different denominations formed their own national conferences or synods which united Swedish immigrants from coast to coast. Lutheran congregations were from the 1850s established all over the Swedish immigration area and in 1860 they went together in the Augustana Synod which during its existence (to 1963) developed an impressive scope of religious, educational, cultural, and social activities, all labelled "Swedish Lutheran" and open to interested countrymen (approximately 20% of the Swedes belonged to the Augustana Synod).

The secular societies and clubs were naturally rivals to the churches. The clubs were, however, long regarded as organizations for educated, well-to-do, white-collar city

immigrants and they were with few exceptions active in the city milieu. In the 1880s the club program became more democratic and open to common blue-collar men. Instrumental for this development was the insurance program initiated by nation wide societies like the Order of Svithiod, the Order of Vikings, and the Order of Vasa. These organizations had local chapters in almost every corner of Swedish-America. Their ethnic ambitions were as a whole as high as the Augustana congregations and were often even stronger in the areas of language and folklore. In spite of this the clubs and orders had difficulties to recruit the mass of immigrants. At the end of the Swedish immigration epoch ca 7% of the immigrants and their children seem to have belonged to a non-religious organization. At the same time ca 25% of the Swedes belonged to a Swedish congregation.

The competition between religious and secular organizations became especially visible in the Swedish-American press which became the scene of a constant intellectual struggle between church and club people. The debate focused on ethnic issues such as the future of the Swedish language, for or against Swedish schools, and the attitudes to Sweden and America. In most cases the conservative preservation ideas were heralded by the church people and especially the Augustana group and its newspaper *Hemlandet* while more Americanized views were ventilated by the secular opinion moulders in the "liberal" press. The importance of ethnic leaders to articulate opinions and sell them to their countrymen—type Johan Enander and T N Hasselquist—is reflected in the Swedish-American press.

For the majority of the Swedish immigrants the mother tongue stood out as the only possible means of communication. In Minneapolis and St Paul, for instance, 17% of the Swedes used their native language still after three decades in the US (1921). In 1910, when Swedish-America "culminated", 60% of the Swedish immigrants and their children held on to their language as to only 39% in 1930, when the immigration epoch was at its end. Marcus Lee Hansen's famous formula according to which the children of immigrants departed from the immigrant language may be reflected in the shrinking percentage between these two years. Both religious and secular organizations regarded the native language to be the navel string to the homeland culture. This was reflected in the impressive production of Swedish-language newspapers, magazines, and books which culminated in 1915 after which the hyperamericanism of WWI got overhand and threatened the position of the immigrant literature. Especially the press stands out as a powerful instrument for ethnicity and the prominent ethnic leaders were therefore often journalists or at least men of the written word. A filiopietistic literature was produced by authors and opinion moulders like Johan Enander and C F Peterson. The Swedish-American filiopietism got its flavour both from Swedish history (New Sweden 1638–1655) and the Lutheranism (Gustavus Adolphus, the protector of Luth-

eranism in Europe of the 17th century). Parallell to the press' function as the medium of intellectual selfappreciation it also had the more practical role as informant about the situation in Sweden as well as in the different parts of "Swedish-America". The press became a link between the different immigrant enclaves in America as well as between America and Sweden. But the press had also an assimilation promoting function, giving the readers important information about America, its institutions and the American way of life. The final result of all these bridges to the American culture became the reader's desire to, as much as possible, identify her or himself with "our adopted country" and to combine this Americanism with the best in the Swedish heritage.

The practical side of ethnicity as reflected in the everyday life is also discussed. Especially during the strained pioneer years it was necessary for countrymen to keep together and support one another. This was also the case during periods of disaster and pressure, for instance during the cholera epidemics of the 1850s, the "famine immigration" of impoverished Swedes 1869–1871, the time after the Chicago fire in 1871 or the depression years of 1893 and 1929–1933. The practical ethnicity also flourished when the group felt itself threatened by other ethnics (the Italians in Chicago's Swede Town) or the hyperamericanism during WWI.

The findings from our observations on ca one million Swedish immigrants in the US are finally compared with ca 25,000 Swedes in Australia. The most striking difference is the male dominated immigration in Australia. Most of the Swedes who landed there arrived as individuals (especially many sailors jumped ships) and had often no intention to remain in a country they found too strange and forbidding. It is therefore almost impossible to find any Swedish settlement areas in Australia. The immigration mostly went to the big cities where the Swedes became isolated loners with few chances to congregate in their own churches, clubs or enclaves. Even the possibilities to cultivate grassroot contacts with countrymen were small. Organized ethnicity only sporadically appeared in the cities and then often in cooperation with other Scandinavians.

The ethnic persistence was especially weakened by the fact that the female element was extremely small (before 1921 only one out of ten Swedish immigrants in Australia was a woman). The abnormal lack of Swedish women made ethnic marriages almost impossible. Inter-marriage became the rule when a Swedish Australian married but to a large extent he preferred to remain a bachelor (58 out of 100 Swedish men in New South Wales were unmarried in 1891). If this alienated person married his partner in most cases originated from the British Isles which meant that the British cultural orientation easily took overhand. To men of low education it became impossible to keep up the native language or native customs. The smoothest way was to become Anglicized as quickly as possible. The assimilation tendencies were

strengthened by the immigrant's low social status and the official ignorance of non-British ethnicity. Unlike the situation in America the Swedes in Australia seem to have had little desire to persuade relatives and friends to come out after them. The letters sent home from Australia more often warned for emigration than depicting the

country in the rosy colors of the typical "American letter". Little "ethnic pull" is revealed when we study the source material on Swedish emigration to Australia. The observations from Australia strengthened the impression that ethnic consciousness and cooperation is a must for friction free immigration.

(Translated by Ulf Beijbom)

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Mat och identitet

Av Barbro Blehr

Mera än mat. Red. av *Anders Salomonsson*. Carlssons förlag. Stockholm 1987. 228 s., ill.

Boktiteln "Mera än mat" ska, enligt Salomonssons förord, markera att mat kan användas som ett analysredskap i etnologisk forskning. Författarnas uppgift är att visa hur mat och ätande kan kommunicera kulturell innebörd, främst kulturell identitet, och att demonstrera att man med utgångspunkt i frågor om mat kan söka kunskap om vidare kulturella sammanhang.

Boken rymmer sex uppsatser. Nils-Arvid Bringéus bidrag heter "Mat och makt", men titeln täcker knappast innehållet som är mer omfattande. Anders Salomonsson behandlar i två artiklar regiocentrism och kulturrekonstruktion samt något han kallar "friskvågen"; inte heller här svarar de mer begränsade titlarna, "Gammal mat med ny mening" och "Det vegetariska alternativet" mot artiklarnas faktiska innehåll. Beatriz Borda skriver om latinamerikanska flyktingars bruk av mat som identitetsmarkör, Susanne Lundin om hälsokostare av olika slag, och Liselotte Ericsson och Elsa Scheiderbauer behandlar gemensamt antroposofisk näringsideologi.

Bringéus artikel består av fem avsnitt. De två

första handlar om våra elementära, kroppsliga behov av mat och om de sinnesintryck som mat kan ge. I det tredje avsnittet tangeras frågor om mat och makt, alltså det som titeln utlovar. Avsnittet "Gudstron" belyser kristna förhållningssätt till födan, och i den sista delen resoneras allmänt om ätande i våra dagar. Bryter man ner texten i mindre beståndsdelar framträder tre olika slags byggestenar, det vill säga information av tre olika slag. För det första delar Bringéus med sig av sina fackkunskaper på det kulturhistoriska och teologiska området. Exempel på förmedling av sådana kunskaper är uppgifter om forna tiders skådebröd (s. 21–22) och notiser om bonadsmåleri och Jesu under (s. 31–32). För det andra berättar Bringéus om personliga erfarenheter och minnen. Ibland fungerar detta som bekräftelse av de kulturhistoriska fakta som presenteras i texten, som till exempel när Bringéus drar sig till minnes att det serverades ovanligt bra mat i hans barndomshem vid de tillfällen då tvätterskorna eller hemsömmerskan skulle vara med och äta, eller när han berättar om sin farbror som avundades bondpojkar på deras smörgåspålägg (s. 27). Andra gånger är minnena mer idiosynkratiska. Bringéus får tålde inte att barnen åt knäckebröd vid frukosten och Bringéus själv har "svårt att fördrå folk som

tuggar brosk som hundarna" (s. 24). I texten utgör detta exemplifieringar av påståendet att hörselinttryck i samband med mat oftast uppfattas negativt. Företeelserna är kanske inte allmängiltiga; å andra sidan kan de vara intressanta i sig. Den tredje kategorin av information tycker jag däremot man kan ifrågasätta värdet av. Den består av något som antagligen ska uppfattas som allmänna samtidsdata; jag tänker på påståenden och resonemang som dessa:

Det är lättare att skaffa tekniska hjälpmedel som mikrovägsgn och diskmaskin än att omskola den eventuella karlen i huset. (s. 39)

I hem utan diskmaskin är normen SPD (spar på disken), varför man inte använder omvägen för uppläggningsfat. (s. 40)

På nutida restauranger där vi inte kan betala med subventionerade matkuponger är de olika rätterna på matdelen alltid relaterade till ett pris. Matgästen ställs därmed inför valet: enkelt och billigt eller dyrt och gott? (s. 41)

Vad är det för slags insikt detta ger? Så vitt jag kan förstå handlar det inte om stort annat än vanligt snusförnuft och mer eller mindre välgrundade generaliseringar om nutida matvanor. Varför ska Bringéus, eller någon annan, behöva förmedla sådant? Varför kan man inte ta samtiden på allvar, i metodiskt hänseende, om man ska uttala sig om den?

Men kanske är det själva syftet, ambitionen att vara översiktlig, som gör att Bringéus kan bli ytlig i framställningen. Han griper över så mycket att han inte hinner tränga in i något. Det problemet är aktuellt också i Salomonssons uppsatser.

Salomonsson skriver om vågor och trender. I sin första artikel, "Gammal mat med ny mening", tar ha upp två sådana, regiocentrism och revitalisering. Artikelnen handlar inte bara om mat; maten är – bara – ett av flera områden där ovannämnda trender tar sig uttryck. Det främsta syftet med artikelnen är uppenbarligen att demonstrera hur studiet av mat kan vara utgångspunkt för en vidare kulturanalys (s. 68).

Artikelnen inleds med resonemang om begreppen region och regiocentrism, det vill säga samfällt värnande om kulturdrag som uppfattas som specifika för den egna regionen. Salomonsson konstaterar att det visserligen har funnits reella variationer i kosthållet, men att dessa skillnader inte ska överdrivas. De sentida så kallade landskapsrätterna måste ses som rena konstruktioner, påpekar han; de är resultatet av ett aktivt utväljande och omska-

pande av traditioner. Därefter redogörs allmänt för fenomenet revitalisering, varvid Salomonsson påpekar att det inte är själva återupptagandet han är intresserad av, utan istället tankarna och motiveringarna bakom detta. Under rubriken "Symbolförändring" diskuteras så bland annat ett par exempel på revitalisering av maträtter, och i ett kort avsnitt betitlat "Medvetande och mode" påpekas att ur det medvetande som ligger bakom en revitaliseringshandling kan det efterhand utveckla sig ett mode, så att människor framhäver sin regionala identitet för att det helt enkelt ligger i tiden.

Artikelnen avslutas med ett analyserande avsnitt, där Salomonsson presenterar två förklaringar, i långt respektive kort perspektiv, till "den allmänna benägenheten för kulturrekonstruktion idag" (s. 86). I långt perspektiv är förklaringen, i stark sammanfattning här, att en ursprunglig samhällslik kollektivitet har avlösts av en individualistisk livsstil. En stark platsbundenhet hör då samman med den kollektiva livsformen, medan en individualistisk livsstil medför en svag platsbundenhet; denna koppling är hämtad från Johan Asplunds "Tid, rum, individ och kollektiv" (1983). För Salomonsson ger detta upphov till tanken att

förlorandet av kollektiviteten har inneburit att man söker kompensering för detta i en återorientering mot det som en gång var. (s. 89)

Men detta, påpekar han, ska inte uppfattas som att den kompensatoriska handlingen är resultatet av ett medvetet fattat beslut, grundat på kännedom om de skisserade orsakssammanhangen. Åtminstone är det "oftast" inte så (s. 89).

I kort perspektiv kan revitaliseringen förklaras på ett annat sätt. I en enkel illustration demonstrerar Salomonsson hur mentalitetsriktningarna har gått de senaste fyra decennierna: inåt – utåt – framåt – bakåt under 40-, 50-, 60- och 70-talen (s. 91). Vad som kanske främst ska påvisas här är hur snabba och stora mentalitetsförändringarna har varit under denna period. Föränderligheten har blivit ett tillstånd, konstaterar Salomonsson, och själva detta faktum blir en förklaringsfaktor:

Tillbakablickandet blir i denna situation en metod att finna fastare kulturell mark under fötterna. I en tid av hastig omvandling söks således idealen i en stabilare miljö. (s. 94)

I detta sista sammanhang påpekar Salomonsson att det är mycket grova generaliseringar han gör.

Men dessa generaliseringar har fördelar, menar han; de ger möjligheter att blottlägga ”annars svårupptäckta strukturer och sammanhang” (s. 90). Vad man förlorar i detaljrikedom vinner man genom att strukturerna framträder tydligare.

Att man ser olika saker på olika nivåer kan knappast motsägas. Men kanske kan man ifrågasätta nivån, överhuvudtaget, i Salomonssons framställning, eller rättare sagt hans behandling av de olika nivåerna i det komplex han studerar. Oavsett om artikeln läses som en studie av revitalisering av mat eller som en rekommendation av en etnologisk metod finns det några viktiga frågor att ställa. För det första: vad är det för slags data Salomonsson utgår ifrån? För det andra: vad har han att säga om de företeelser han menar ska stå i centrum för revitaliseringsforskarnas intresse, nämligen tankar och motiveringar bakom återupptagandet? Och för det tredje: vad har hans förklaringar för karaktär?

Så vitt jag kan se är de data Salomonsson presenterar i stort sett iakttagelser av att vissa företeelser har blivit vanliga i samhället. Det har blivit allt vanligare att finna recept på gammaldags maträtter i veckotidningarnas matbilagor, det har på sistone getts ut flera receptsamlingar med så kallade traditionella landskapsrätter, samma trend möter oss i reklamen – och mycket övrigt i samhället pekar åt samma håll (s. 66). Vad gäller återupptagandet av drickabryggning på Gotland är texten lite mer utförlig; den utgör för övrigt ett sammandrag av Salomonssons avhandling (s. 80). Kroppkakor presenteras som ett parallelexempel; då får vi veta att man kan köpa kroppkakor i korvkiosker och på turistbyrån vid Ölandsbron, och att öländska studenter äter kroppkakor vid sina nationsfester vid universitetet i Lund (s. 81).

När det gäller tankar och motiveringar bakom revitaliseringen får vi veta att gotlänningarna söker befästa sin regionala självkänsla och att de öländska studenterna äter kroppkakor för att markera sitt regionala ursprung och känna sig extra öländska för en kväll (s. 80–81). I avsnittet ”Medvetande och mode” ges ännu en förklaring till drickabryggandet; folk återupplivar företeelsen för att det ligger i tiden att framhäva sin regionalkulturella tillhörighet (s. 85). Mer än så har inte Salomonsson att säga om tankar och motiveringar bakom återupptagande och omvärdering. Är inte det lite fattigt – helst som ungefär samma material presenterades, i ungefär samma tankeram, i artikeln ”Revitalisering och region” i Nord Nytt 25 för

ett par år sedan?

Men kanske vittnar detta bara om att tyngdpunkten för Salomonsson i själva verket ligger någon annanstans än i tankarna och motiveringarna bakom revitaliseringen, nämligen i makroinriktade kausalförklaringar. Egentligen rör han sig på en slags makronivå genom hela artikeln. De empiriska iakttagelserna är noteringar om mängd. Recepten på gammaldags mat blir fler, intresset för dialekterna ökar, hembygdsföreningarna blir fler och får fler medlemmar (s. 66, 67 och 69). Så kan man se sig om och uppfatta en trend. Analytiskt sett betyder ”trend” här att många människor gör samma sak. Men hur förklarar man då deras handlingar? Salomonsson hävdar att han är intresserad av vad man skulle kunna kalla en intentionell förklaring; det vill säga en hänvisning till de tankar och motiveringar som ligger bakom handlingarna. Men de förklaringar som faktiskt ges i artikeln, i långt och kort perspektiv, har ingenting med vad folk tänker och vill att göra. De är snarare demonstrationer av hur människors handlingar och reaktioner kan uppfattas som logiskt betingade av samhällsförhållanden. Låt oss se, till exempel, på den kompensatoriska förklaringen som refererades ovan: att återorienteringen skulle handla om kompensation för en förlorad kollektivitet. Detta är *oftast* inte medvetet, skriver Salomonsson – men är det någonsin medvetet? Handlar inte detta snarare om två nivåer, en där forskaren uppfattar människor som reflekterande och handlande subjekt, och en annan där han studerar deras handlingar som en sorts svar på samhälleliga tillstånd? I det senare fallet blir frågor om vad människor vill och menar och tänker irrelevanta; det är inte där orsakerna ligger. Detta förklarar kanske varför Salomonsson kan klara sig utan andra empiriska kategorier än trender, vågor och allmänna benägenheter. Varför ska man gå djupare än man behöver? Personligen tycker jag det är ett platt och oengagerande sätt att redogöra för en verklighet, men där kan ju åsikterna gå isär.

Men kanske är detta inte bara fråga om tycke och smak. Kanske har det vidare implikationer när vi urskiljer vår empiri på det ena eller det andra planet. Salomonssons nästa artikel, ”Det vegetariska alternativet” inleds också på storskalig nivå. Där presenteras en ”friskvåg” bestående av, så att säga, förebyggande vård av både kropp och själ. I detta komplex ingår bland annat jogging, bodybuilding, gymnastik, sensitivitetsträning och yoga, vid sidan av strävanden att ”äta ’rätt’” (s. 96).

Detta vill Salomonsson analysera med utgångspunkt i mat:

Genom att ta utgångspunkt i den del av rörelsen som berör kosten och synen på densamma vill jag göra ett försök till etnologisk analys av den som vi skall se ganska heterogena rörelse, som jag kallar friskvågen. Jag använder kosten som analysredskap av metodiska skäl, för att få ett bångstyrigt material hanterbart. Synen på maten är också en av de få jämförbara yttringarna i rörelsen. (s. 96)

Artikeln ska alltså belysa inte bara vegetarianism, utan hela friskvågen. Vegetarianismen fungerar som inkörsport på samma sätt som studiet av "gammal mat med ny mening" ledde vidare till diskussioner om regiocentrism och kulturrekonstruktion. I denna artikel är detta metodiska grepp särskilt nödvändigt; "för att få ett bångstyrigt material hanterbart".

Men egentligen är ju bångstyrigheten ett verk av Salomonssons egen hand. Vem säger att dessa disparata fenomen hänger samman, om inte Salomonsson? Och på vilken nivå hänger de samman – inte på handlingsplanet väl? Det är väl inte samma människor som utövar yoga och sysslar med bodybuilding, eller går på sensitivitetsträning och ägnar sig åt långdistanslöpning? Salomonsson antyder på ett ställe att det är samma människor som bär upp olika delar av rörelsen, men då gäller det, naturligt nog, en begränsad del av det stora komplexet (jfr s. 157). Kanske kan företeelser som bodybuilding och sensitivitetsträning buntas ihop bara om man ser dem på avstånd? Salomonsson deklarerade i den första artikeln att man vinner i överskådlighet när man arbetar med storskaliga perspektiv. Men vad förlorar man egentligen av empirisk insikt?

När Salomonsson annonserar att han ska jämföra synen på kosten i rörelsen (jfr citatet ovan) leder det åtminstone mina tankar till en synkron jämförelse inom rörelsen. Men det som presenteras är något annat: en diakron jämförelse av vegetarianismen (s. 120–137). Det är intressant, men det ökar inte precis våra kunskaper om friskvågen. Salomonsson finner tre slags argument som har påverkat intresset för vegetarisk föda: etiska, ekonomiska och medicinska. Men dessa argument räcker inte för att förklara dagens friskvåg, konstaterar han. Nej, varför skulle de göra det? Friskvågen är ju, som Salomonsson definierar den, så mycket mer än vegetarianism. Varför skulle då en förklaring av vegetarianism duga som förklaring av hela komplexet?

När Salomonsson ska karaktärisera "dagsläget" startar han, sin vana trogen, med en "rapsodisk" genomgång av vad som "just nu" "breder ut sig på bokhandelsdiskarna" (s. 138). Det är att beskriva ett utbud av förmedlade idéer. I sig är det förstås ett klanderfritt metodiskt grepp. Att idéerna uttrycks ofta bevisar ju att de är vanliga, alltså just det som är intressant för Salomonsson. Men vad hans framställning missar är hur dessa idéer tas upp och används. Vi möter dem som utbudna produkter, men vad får vi veta om de människor som så att säga konsumerar idéerna? Två gånger i den här artikeln får vi möta människor som sysslar med något som kan klassificeras som del av friskvågen. På några sidor presenteras ett odlarkollektiv, och därefter beskrivs en kooperativ livsmedelsbutik. Detta är förstås en ansats till ett lokalt perspektiv, fast man kan diskutera om det gör skäl för beteckningen "djupundersökning" (jfr s. 157). Som redan nämnts täcker det inte heller mer än en del av den sammansatta trend som ska belysas.

I det avslutande avsnittet "Förklaringsvarianter" sätts friskvågen in i sin samhälleliga kontext, vilket betyder att den betraktas i ljuset av de förändringar som ägt rum i samhället under 1900-talet, och i synnerhet efter andra världskriget. Den förklaring som läggs fram här är att när mobiliteten i samhället ökar, ökar också människors kulturella osäkerhet. Människor vars plats i samhällsstrukturen inte är given får ett större behov av att själva komponera ihop och markera sin socio-kulturella identitet. Därför kan friskvågen ses som ett uttryck för

en strävan efter gemenskap med kulturella och sociala likar – oavsett om detta sker i organiserad form i föreningar eller kollektiv, eller bara i känslan att tillhöra en gemenskap därigenom att man delar dess värderingar. (s. 161)

Ja, detta kan väl vara riktigt. Det kan förstås vara en rimlig förklaring av all möjlig annan social aktivitet också. I så fall spelar det kanske, i dubbel bemärkelse, ingen roll vilken empiri man utgår ifrån? Eller gör det det? Vad jag tycker är problematiskt i Salomonssons artiklar är alltså, för att vara helt explicit, dels arten av den empiri som presenteras och dels kopplingarna mellan denna empiri och de förklaringar eller analyser som ges.

I resten av boken är perspektivet ett annat. I Lundins undersökning, som har vissa beröringspunkter med Salomonssons studie av friskvågen, är intresset koncentrerat på just hälsokostkonsum-

menterna. Lundin arbetar på två plan, ett lokalplan i Malmö, studerat genom deltagande observation, intervjuer och enkäter, och ett mer generellt plan där socialstyrelsebrochyrer, verksamhetsberättelser, hälsokostlitteratur och pressmaterial fungerar som källor. Resultatet av undersökningen är att Lundin kan skilja ut tre olika huvudgrupper av hälsokostkonsumenter: de som har ideologiska motiv, de som har sjukdomsskäl samt en grupp som hon kallar "modegruppen" eller "dagsländorna". Den främsta drivkraften för den senare gruppen, är, menar hon

en identifikation med en livsföring i vilken massmedia, reklam och kändisars uttalanden är viktiga ledstjärnor. (s. 182)

Hon påpekar emellertid att det är omöjligt att dra någon absolut skiljelinje; motiveringarna kan samexistera hos en och samma person:

De ideella utesluter t.ex. inte sjukdomsskålet och en allergisk hälsokostare kan mycket väl också ha etiska motiv för sitt kostval. (s. 169)

De valda exemplen kommunicerar här indirekt att den tredje gruppen, "modegruppen", har skarpare gränser. Kanske är artikelns främsta förtjänst att den isolerar och karaktäriserar denna grupp – även om man som läsare kan irritera sig över Lundins ibland lätt nedlåtande sätt att beskriva dess medlemmar (jfr s. 174 ff). Vad som också kan vara intressant är ansatserna att urskilja de olika huvudgrupperna på grundval av deras faktiska beteende. "Äkta" hälsokostare låter sig inte imponeras av "dagens sallad" och dåliga vegetariska rätter (s. 178). "Den tillfällige hälsokostaren" går med större sannolikhet i "trendriktiga" och "pop-piga" kläder än den ideologiskt motiverade som hellre "vill kommunicera sin livsföring med hjälp av vad hon menar vara en flärdfri och praktisk klädsel" (s. 180). Detta kan förstås verka som ett rent bekräftande av schabloner; Lundin påpekar själv att det är en "grov skiljelinje" hon drar (s. 180). Men bortsett från undantag finns tydligen mönstret där. Och i detta sammanhang fungerar även dessa grova generaliseringar som en slags nyansering. Lundin visar att den heterogena hälsokostströrelsen bärs upp av människor med olika drivkrafter, och att avståndet mellan olika inblandade grupper kan vara nog så stort. Detta differentierar vår syn på rörelsen, och jag menar att det också ökar vår förståelse av den som fenomen.

Bordas uppsats har ett mer renodlat kommunikativt perspektiv. I fokus där står latinamerikan-

ska flyktingar i Malmö och deras sätt att använda mat som identitetsmarkör. Vad äts, vad bjuds, och hur förhåller sig latinamerikanerna till svensk mat och svenska måltidsseder? Borda visar att de kulturellt laddade rätterna och kombinationerna förekommer bara när man har middagsgäster – gärna, slående nog, när man ska bjuda svenskar på mat. Maträtter som är tids- och arbetskrävande, och till vilka ingredienserna är svåråtkomliga, förekommer *enbart* när svenskar är inbjudna, konstaterar hon (s. 48). Tanken svindlar – men Borda förklarar att detta är ett sätt att bemöta svenskarnas förväntningar på latinamerikansk exotism, och att visa att man har en egen kultur som avviker från den svenska. Därefter diskuteras andra aspekter av att maten i exilen fungerar som symbol för etnisk och kulturell identitet. Viktigt är då att flyktingarna inte kommunicerar bara en "latinamerikansk" identitet utan i lika hög grad en politisk. Som "vänsterfolk" presenterar de sig med hjälp av element ur den traditionella fattigmanskosten; dit hör de empanadas som i Sverige framställs som typisk latinamerikansk mat. Likaså, menar Borda, visar avsaknaden av tygdukar och finserverier att flyktingarna medvetet orienterar sig bort från seder som de förbinder med "den härskande klassen" i hemländerna (s. 58). Det symbolvärde som maten får i exilen för också till att männen blir villiga att engagera sig i matlagningen. Vad som kan uppfattas som en förändring i könsrollerna är alltså i själva verket en konsekvens av matens förändrade karaktär. Umgängesvanorna diskuteras också, inklusive gränsdragning mot svenskarna. Här lämnar texten en del frågor obesvarade. Latinamerikanerna indelar folk i tre kategorier, skriver Borda: latinamerikanska vänner, latinamerikaner som de inte umgås med, och svenskar (s. 56). Med vännerna är umgänget egalitært och otvunget. Formella bjudningar förekommer inte. Samvaron med svenskarna, däremot, uppfattas som formell och stel. Men är det så? Eller är detta ett exempel på de stereotyper som Borda menar kommer till användning när avståndet till svenskarna och den inbördes sammanhållningen mellan latinamerikanerna ska markeras? Hur går det till, i praktiken, när latinamerikanerna – kanske – ska överglänsa svenska bjudningar, upprätthålla gränserna och bemöta svenskarnas förväntningar på latinamerikansk kultur (s. 61 och 48)? Vilka relationer har flyktingarna med de svenskar de bjuder på mat? Kan svenskarna någonsin bli deras vänner, och vad händer då med

maten och bjudningarna? Detta är kanske ovidkommande frågor; å andra sidan är de inspirerade av vad man kan uppfatta som luckor i den tveklöst intressanta bild som Borda ger.

Den sista artikeln, Ericsdotters och Scheiderbauers "Jorden har oss detta gett", handlar om antroposofers syn på kosten, i teori och praxis. Den kretsar kring ett välvgränsat ämne; en ideologi som finns, preciserad i skrift, och levande bland de människor som söker tillägna sig den och leva efter den.

Framställningen börjar med en beskrivning av en antroposofisk måltid, som författarna kommenterar på följande sätt:

Måltiden kan tyckas enkel och inte annorlunda en laktovegetarisk måltid vilken som helst. Men det är en skenbar enkelhet, och för att upptäcka vad den står för måste vi tolka den. Den kodnyckel vi behövde fick vi av Karin själv /kvinnan som lagat maten/, då hon berättade om sin hållning till kost och måltid, men också genom vad som framkommit vid våra övriga intervjuer och litteraturstudier. (s. 184)

Kanske är jag inte ensam om att lockas av en sådan början. Förväntningarna stiger på vad som ska uppenbaras. Och man blir inte besviken. Ericsdotter och Scheiderbauer redogör för grundläggande antroposofiska fakta, förklarar principer och orsakssammanhang. Kostens betydelse ligger i att den kan brukas för att bygga upp inte bara kroppsligt välbefinnande utan också människans andliga/själsliga tillstånd (s. 186). Näringsläran

tar form av rekommendationer om det ideala eller lämpliga – praxis blir så en fråga om hur enskilda individer förhåller sig till dessa regler. Här är författarna ibland befriande rättframma, som när de konstaterar att man kan undkomma en bestämd regel genom att helt enkelt avfärda dess betydelse (s. 189), eller när de diskuterar ursäkter för att inte avhålla sig från rusmedel och tolkar dessa som rena svepskäl (s. 193).

Förutom själva livsmedlen och dess egenskaper presenteras också odlingsätt, förvaring och tillagning. För en oinvigd blir det en fascinerande inblick i en främmande värld. Man kan misslyckas med baket när det inte är fullmåne (s. 204–205), och halm ger bättre värme för matlagningssändamål än till exempel ved och elektricitet (s. 205–206). Sällsamma inslag av liknande karaktär förekommer också i de avsnitt som behandlar uppfattningar om vilken mat som är lämplig för barn i olika utvecklingsstadier och för gamla.

Märkvärdigheten är, förstås, en effekt av mitt utanförskap. Kanske är det just därför jag finner artikeln intressant; för att den redogör, på ett logiskt sammanhängande sätt, för ett idésystem där en del av inslagen är bekanta, andra totalt okända – och helheten så fundamentalt främmande. Förutom att artikeln presenterar detta tankesystem ger den också en viss belysning av de svårigheter som är förknippade med att bevara sin identitet som antroposof när man inte klarar av att förverkliga de genomtänkta kostidealerna.

KORTA BOKNOTISER

Anna Kinell och Marita Malmberg: Korgmakeri i Örkelljungabygden. Skrifter utgivna av Örkelljunga Hembygdsförening 15. Lund 1987. 87 s., ill.

Lundaetnologerna Anna Kinell och Marita Malmberg har skrivit om korgmakeriet i skånekommunen Örkelljunga. Det är en bok med många förtjänster. Den grundas på ett rikhaltigt och väl utnyttjat källmaterial och ger exakt och trovärdig information om omfattningen av detta hantverk, om materialet, om tillverkarna och

tillverkningens art och om avnämarna. Den ger alltså en rik orientering om yrket så som det en gång bedrevs i Örkelljunga. De otryckta källorna tycks ha varit de värdefullaste. Dessa består av församlingsböcker, räkenskapsböcker, fakturor och anteckningar från egna intervjuer.

Korgmakeri är ett mycket diversifierat begrepp. Det rymmer i sig allt från korgmöbler och barnvagnskarosser ner till korgar av skilda slag. Men även beträffande korgar finns det tekniker som är så artschilda att man nästan kan tala om vattentäta skott. Så är fallet med de

tre slagen korgar, bundna korgar, spånkorgar och flätade korgar. Även av de flätade finns det skilda arter. Tyskarna, som har en mycket rikhaltigare nomenklatur än vi när det gäller korgmakeri, skiljer på "Weisskorbmacherei" och "Grünkorbmacherei". Det är med den senare kategorin enekorgmakeriet är mest besläktat. I stället för oskalad pil använde sig de äldsta korgmakarna i Örkelljunga av kluvna enekäppar. Det är ett bångstyrt och motsträvt material att fläta med, men det ger slitstarka korgar.

Enekorgmakeriet i Örkelljunga tycks ha kommit i gång vid mitten av förra seklet. Korgarna användes för förvaring och transport av potatis och andra rotfrukter, av bröd från bagerierna och kol och koks. Så länge det fanns koleldade lok var järnvägen en storkund av 75-liters kol-korgar.

Materialiet skaffade sig enekorgmakarna genom avverkning på de magra nordsluttningarna av Hallandsåsen. Då det tröt där gav de sig av till moränmarkerna i Småland. Till en början behövde korgmakarna inte betala för att hugga. Åtgången på ene måste ha varit stor, ty på 1880-talet lär upp till 400 personer i Örkelljunga ha ägnat sig åt tillverkning av enekorgar.

Då efterfrågan på dessa korgar minskade började korgmakarna i stället tillverka blomsterkorgar av rotting men framför allt av pil. Dessa blev under 1930- och 1940-talen en stor artikel. Som mest var då drygt ett 80-tal män och kvinnor sysselsatta med korgtillverkningen. Försäljningen skedde både genom fasta avnämare och genom torg- och kringföringshandel.

Korgtillverkningen i Örkelljunga kan nu betraktas som ett passerat skede, även om det går att hitta en och annan korgmakare ute i byarna. Enekorgen har antagits som symbol inte bara för husfliten i Örkelljunga, så som den en gång gestaltade sig, utan för hela kommunen. Korgtillverkningen har förvandlats till historia och nostalgi.

Förutom för den informativa texten är korgmakeriboken värd en eloge för de förträffliga illustrationerna. De flesta fotografierna svarar Sven Hjalmarsson för, men teckningarna, som är värdefulla för dem som vill förstå tekniken, har författarna själva utfört.

Enekorgmakeriet var ett svårt och strävsamt arbete som gav liten lön för mödan. Men storleken av inkomsten och arbetstidens längd tycks inte alltför mycket ha bekymrat korgmakarna i Örkelljunga. Att förbättra sin ställning genom att gå med i en fackförening eller annan yrkesorganisation tog de bestämt avstånd från. Här i skil-

de de sig diametralt från de korgmakare som ägnade sig åt möbelkorgmakeri. Läsningen av boken lämnar kvar en undran. Vilken livsåskådning hade dessa korgmakare? Vad gällde deras strävan? Vilka normer styrde dem?

En sakuppgift, som bör korrigeras, är att korgmakarna bildade skrän i städerna. Det hann de aldrig med i Sverige, till skillnad tex från i Tyskland.

Albin Tingbo

I samhällets utkanter. Om tattare i Sverige.

Utg. av *Ingvar Svanberg*. Uppsala Multiethnic Papers 11. Centre for Multiethnic Research. Uppsala 1987. 47 s.

Uppsalas Centrum för multi-etnisk forskning har i snabb takt under några år givit ut 11 smärre skrifter om etniska minoriteter och minoritetskulturer. Ingvar Svanberg står som författare eller utgivare av flera av dessa skrifter, bl. a. denna om "tattare". Han har också skrivit inledningen. Kerstin Ankert vid Dalarnas Museum ger en bild av ett antal tattarfamiljer i Folkarebygdens och deras inbördes släktskap. Bl. a. möter vi här dragspelskungen Calle Jularbo i en musikalisk tattarfamilj.

Störst intresse tilldrar sig en artikel av sociologen och slottsbibliotekarien Adam Heymowski om resande eller "tattare", ett slags sammanfattning av Heymowskis avhandling från 1969. Denna avhandling var en reaktion mot den tidigare synen på tattarna som en rasbiologisk blandning av zigenare och svenskar. Han gav i stället en bild av tattarna som en ur folkdjupet socialt utstött och utslagen befolkningskategori. Intressant är att Heymowski nu förklarar sig villig att gå med på, att det också kan finnas ett inslag av zigenare i den svenska gruppen tattare. Han föreslår som lämpligt att uppfatta tattarna som en grupp med inslag från många olika håll, från zigenare, från svenska bönder, från nordtyska skarprättarsläkter etc. Intressant är också att det idag finns personer av gamla tattarsläkter, som inte vantrivs med släktskapet utan tvärtom känner stolthet och önskar utforska och nå ökad kunskap om sin bakgrund. Kanske kan den besvärliga och grannliga forskningen om tattarnas bakgrund och historia därigenom bli mindre emotionell och infekterad.

Mats Hellspong

Nya böcker från **NORDISKA MUSEET**

Rönndruvans glöd

Nygöticistiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet
av *Bo Grandien*.

Pris 250:— exkl. moms.

I denna bok ges glimtar av hur intresset för det fornordiska under 1800-talet speglades i miljöer, idéer, politik, konst och arkitektur. Titeln Rönndruvans glöd är lånad från en dikt av Esaias Tegnér och syftar på det för strömningen typiska samspelet mellan nordiskt och klassiskt.

Färgerna på gamla lantmäterikartor

av *Olle Ekstedt*.

Pris 175:— exkl. moms.

Skönheten hos våra gamla lantmäterikartor har inspirerat Olle Ekstedt, hovrättslagman i Skånska hovrätten i Malmö, till ett ingående studium av deras färgläggning. Boken är en kulturhistorisk exposé över kartornas stilar och hur de har förändrats under århundradena. Olle Ekstedt beskriver hur man av växter, djur, metaller och andra ämnen framställt de färger som givit så vackra resultat och hur färgmaterial från 800-talet och framåt på olika vägar nått Skandinavien. Han belyser också vilka faktorer som kan ha påverkat valet av färg — varför är t. ex. det gula gult och det röda rött på kartorna? Hur handeln med färgerna var organiserad m. m.

Mitt liv och arbete

Kommunal- och industrianställda tjänstemäns minnen.

Red av *Stefan Bohman*.

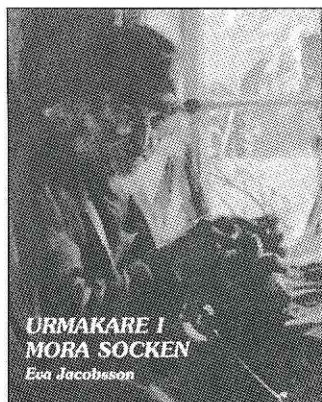
Pris 95:— exkl. moms.

Nordiska museet har i samarbete med Tjänstemannarörelsens Arkiv och Museum samlat in minnen från kommunal- och industrianställda tjänstemän. I *Mitt liv och arbete* formulerar tolv tjänstemän erfarenheter och värderingar ur sitt eget liv och arbete. Funderingarna kring barndom och uppväxtmiljö, utbildning, anställningar och arbetsuppgifter, förhållande till arbetskamrater och chefer har blivit en rolig läsning där levande människor med intressanta öden träder fram. I en fyllig inledning diskuteras den eviga frågan — vad är egentligen är tjänsteman?

Genom bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET, Bokförmedlingen, 115 21 Stockholm.

Några NYHETER från DALARNAS MUSEUMS FÖRLAG:

Moraarmakeriets uppkomst, tillverkningen, av-sättningen, urens kännetecken och inte minst mer än 200 namn på morakarlar som varit sys-selsatta med klocktillverkning genom åren. Rikt illustrerad. 98 s.

Pris 85:–

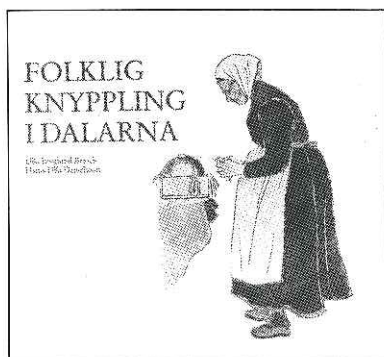
Från idiot till självständig människa berättar om omsorgens historia med Dalarna som exempel. Människor som bott och arbetat på Haggården i Hedemora kommer till tals – till ackompanjemang av ett tidigare okänt bildmaterial. Boken bygger på ett dokumentationsprojekt som letts av Helena Kåks. 64 s.

Pris 95:–

Från idiot till självständig människa

BILDER FRÅN OMSORGEN I DALARNA
HELENA KÅKS

Folklig knyppning i Dalarna

har skrivits av en hemslöjdskonsulent och en museiman. Här finner vi knyppningens historia i Dalarna, jämförelser med Västernaknyppningen, redskapen, knyppler-skorna ...

Ett stycke viktig kvinnohistoria och en storslagen folkkonst dras här fram i ljuset. Unikt bildmaterial. 100 s.

Pris 90:–

Beställ gärna direkt från **DALARNAS MUSEUM**,
Box 22, 791 21 Falun eller tel 023/181 60.

Vi levererar med räkning – inget fördyrande postförskott!